

ISMERTETÉSEK, BÍRÁLATOK

KONTRA MIKLÓS–NÉMETH MIKLÓS–SINKOVICS BALÁZS szerk.,
**Elmélet és empiria a szociolingvisztikában. Válogatás a 17. Élőnyelvi
Konferencia — Szeged, 2012. augusztus 30.–szeptember 1. — előadásából.**
Budapest, Gondolat Kiadó, 2013. (564 lap)

2012. augusztus 30. és szeptember 1. között 17. alkalommal rendezték meg a magyar szociolingvisztika talán legfontosabb fórumát, az Élőnyelvi Konferenciát, melynek most már kiadott konferenciakötetét is kezébe veheti a nyelvészet iránt érdeklődő olvasó. 25 évvel az első Élőnyelvi Konferencia megrendezése után a kötet szerkesztői is fontosnak érezték egy rövid visszatekintést az előzményekre, mely az előszóban kapott helyet. Az első konferenciát 1988-ban Budapesten tartották Kontra Miklós kezdeményezésére, amely előbb évente, később kétfévente került megrendezésre. Az 1998-as bécsi konferenciát követően a szervezés és lebonyolítás feladatait már nem az MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztálya látja el, hanem mindig egy-egy önként jelentkező intézmény vállalja magára. A 2012-ben Szegeden megtartott konferencia rendezői a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Angoltanár-képző és Alkalmazott Nyelvészeti Tanszéke, valamint Magyar Nyelvészeti Tanszéke voltak.

Negyedszázados története során az Élőnyelvi Konferenciák előadóinak és témáinak összetétele is változott: a kezdetben csak a magyarországi és a határon túli magyar nyelvű szociolingvisztikának teret adó tudományos találkozók immár a finnugor nyelvekre vonatkozó szociolingvisztikai kutatások eredményeinek, elméleteinek bemutatására is lehetőséget kíván nyújtani. A konferencia 96 regisztrált résztvevője közül 51-en nyújtották be kéziratukat, melyekből gondos lektorálás után végül 33 jelenhetett meg 2013-ban az *Elmélet és empiria a szociolingvisztikában* című kötetben.

A 17. Élőnyelvi Konferencia központi témája a Nyelvszemlélet, elmélet és módszerek az élőnyelvi kutatásokban címet kapta, mivel szervezői — jogosan — fontosnak ítélték feltárni, hogy egyrészt milyen elméleti alapokon állnak a jelenleg is zajló empirikus kutatások, másrészt van-e egy egységes szemléleti alap

és kutatómódszertan, mellyel a magyar nyelvű szociolingvisztika művelői élnek. A közös elméleti alapvetéssel ugyanis sok tekintetben a mai napig adós maradt a magyar nyelvű szociolingvisztika. Ahhoz azonban, hogy igazán koherens, jól felépített, egységes szemléletű, megalapozott kutatásokat végezhesen bármely tudományterület, elengedhetetlen a megfelelő mélységű elméleti megalapozás. Így válik elkerülhetetlenné a nyelvfilozófiai állásfoglalás mellett számos elméleti kérdés és a hozzájuk tartozó empirikus vizsgálat módszertani egységesítése.

A kötetben megjelent előadások témájukat tekintve sokszínűek, implicit vagy expliciten kimondott elméleti alapvetéseik azonban több esetben is mély eltéréseket mutatnak. Ennek okát talán abban lelhetjük fel, hogy a magyarországi nyelvtudományban jelenleg nincs arról konszenzus, hogy mit is nevezünk pontosan szociolingvisztikának — mint ahogy erre tanulmányában Németh Miklós is felhívja a figyelmünket (309–310). Az előadások egy része a szociolingvisztikára mint társadalmi nyelvészetre tekint (hogyan beszélnek a társadalmilag meghatározott réteghez tartozó emberek), míg más írások társasnyelvészetet értenek rajta (azaz arra koncentrálnak, hogy hogyan beszélnek az evolúciós meghatározottságuknál fogva társas lényként létező, társas közegben élő emberek). Az előbbi csoportba sorolható például Fóris Ágota szaknyelvi vizsgálatokkal foglalkozó tanulmánya, Gy. Bazsika Enikő írása a nyelvjárási beszélők nyelvi változásokról való tudásáról vagy Heltai Borbála Évái egy magyarországi falu őslakosainak és migránsainak nyelvi változásairól. Ezzel szemben társasnyelvészeti szemléletű háttérrel jelez például Sándor Klára plenáris előadása s ehhez szorosan kapcsolódva Fehér Krisztina munkája, ebbe az irányba mutat továbbá Németh Miklós dolgozata, valamint a Szleng és szociolingvisztika műhely tanulmányai is.

A 17. Élőnyelvi Konferencia tehát olyan kérdések tisztázására jött létre, mint például: Mit nevezünk, mit nevezhetünk szociolingvisztikának? Milyen módszereket alkalmazhat a tudományosság jegyében az élőnyelvvvel foglalkozó kutató? A nyelvi ideológiák és a különböző attitűdvizsgálatok mit adhatnak hozzá a szociolingvisztikai kutatásokhoz? Hogyan támogatják meg az élőnyelvi vizsgálatok a nyelvpolitikai döntéseket? Miért van létjogosultsága a szlengkutatásnak? Van-e történeti szociolingvisztika, vagy a szociolingvisztika eleve csak és kizárólag történeti lehet (s így jelzője értelmét veszti)?

A kötetet a két plenáris előadás nyitja. Elsőként Cseresnyési László értekezik az élőnyelvi vizsgálódások helyéről és jogosultságáról a nyelvtudományon belül. Meglátása szerint az alkalmazott nyelvészetek és a szociolingvisztika erősen kirekesztett helyzetben vannak a magyarországi nyelvészetben, majd egy esettanulmányban mutatja be pragmatikai szabályok létjogosultságán keresztül az élőnyelvi kutatások fontosságát. Cseresnyési szerint a pragmatika szabályai soha

nem lehetnek esetlegesek, sokkal inkább általánosak és rendszeresek (24), s két csoportra bontja őket: a konvencionális implikatúrákra és az explikatúrákra. Utóbbiakat „alapértelmezett helyzetben automatikusan” érvényesnek tekinthetjük (24; a kiemelést töröltem: V. V.). Feltehetjük azonban a kérdést: mi tesz egy helyzetet alapértelmezetté; biztos, hogy mindenkinek alapértelmezett lesz az adott helyzet?

A társas konszenzus, a statisztikailag gyakori ilyen használat mutat az „alapértelmezettség” felé, ami azonban más társas közeg más gyakorisági mintái mellett már nem feltétlenül jelenti ugyanazt, s így pragmatikai szabály helyett legfeljebb mintáról beszélhetünk. Ezzel áll összhangban a tanulmány által hangsúlyozott kontextus fontossága is. Cseresnyési tulajdonképpen azt emeli ki, hogy a beszélt nyelv szabályszerűségei — amik a *szabály* elnevezés helyett *mintá*-ként említve sem lennének kevésbé jelentősek — nem pusztán a véletlennek köszönhetőek, hanem vizsgálatra érdemes anyagok, melyek elvezethetnek minket egy teljes grammatika megírásához.

Sándor Klára tanulmánya ezután olyan kérdésekre keresi a választ, mint hogy mit nevezhetünk evolúciós nyelvészetnek, és miért hiányzik e fogalom meghatározásából mindaz, amit a jelenleg zajló nyelvi változások vizsgálata hozzátehetne. Az írás azt járja körül, hogy a nyelvi változások elméleti kereteinek kialakítása elsikkad, ha a szociolingvisztika nem nyúlik vissza a kiindulópontig, s adja hozzá saját vizsgálatainak eredményeihez az evolúciós nyelvészet és más kognitív tudományok eredményeit. Ha pedig az elméleti megalapozottság kifejtetlen, akkor más tudományágak képviselői is kevésbé tudják hasznosítani a felhalmozott tudást, mivel az elméleti következtetések könnyebben felhasználhatók, mint az esettanulmányok sokasága (36). Bár a szociolingvisztika az induktív megközelítést részesíti előnyben, ez nem ok arra, hogy a rengeteg empirikus adat birtokában ne fogalmazzon meg összefüggő elméleteket (42).

A variacionista szociolingvisztika és az evolúciós nyelvészet tulajdonképpen abban a kérdésben fonódik össze, hogy adaptív-e a nyelv változása és változatosága, s ezt a kérdést vizsgálja meg részletesebben Sándor Klára tanulmánya több olyan szerzőt is felsorolva, akik evolucionista nyelvelméleti keret megteremtésére törekedtek. A plenáris előadás végül annak a kiemelésével zárul, hogy a szociolingvisztika mely megállapításai kiaknázatlanok még a nyelv evolúciós vizsgálatának szempontjából. Ezek közül is hangsúlyozza azt, hogy a nyelvi változások csak a nyelv kettős (társas és kognitív) beágyazottsága által megteremtett összefüggések keretében értelmezhetők igazán, s ezért a szociolingvisztika elméleti eredményei is nélkülözhetetlenek az empirikus adatokkal való megtagogatás mellett.

A két témakijelölő tanulmány tehát a szociolingvisztika és a nyelvelmélet, illetve a szociolingvisztika és a nyelvszemlélet kapcsolata köré szerveződik. A további tanulmányok célja is elméleti vagy módszertani alapvetések megfogalma-

zása lett volna, ám ennek a szerzők nem minden esetben tettek maradéktalanul eleget.

A szervezők által szorgalmazott elméleti alapvetések feltárását a legteljesebben talán Fehér Krisztina innatizmussal foglalkozó előadása valósítja meg, amelyben a szerző ezt az eredendően pszicholingvisztikai témát új, szociolingvisztikai szempontból is releváns megvilágításba helyezi, s a nyelvelsajátítás folyamatán keresztül számos kísérlet eredményeivel megtámogatva tárja fel, hogy miért nem állja meg a helyét társasnyelvészeti szempontból — és általában a nyelvtudományéból sem — az innát nyelvszemlélet. Fehér Krisztina azon túl, hogy koherens és komplex elméleti keretet vázol fel, ezen elmélet további hasznosíthatóságát is kiemeli: „Az, hogy a két tudományág [ti. a pszicholingvisztika és a szociolingvisztika; V. V.] »saját« problémák helyett közös kérdéseket boncolgat, kulcsot adhat mindkét terület módszertanának fejlesztéséhez, és az elméletek kusza halmazából egy egészen koherens diszciplínát teremthet” (155).

A plenáris előadások által kijelölt úton haladva kérdezett rá Németh Miklós tanulmánya arra — már a konferencián is élénk véleménycserét kiváltva —, hogy mit nevezhetünk *történeti szociolingvisztiká*-nak, legitimnek tekinthető-e a *történeti* jelző, s milyen adalékokkal szolgálhatnak a történeti adatok az élőnyelvi kutatások számára. Véleménye szerint a történeti szociolingvisztika tudománya, bár írásos adatokat vizsgál, azokból mégis sok esetben következtetni lehet a beszélők nyelvére, s ezáltal a lezajlott grammatikai változásokra. Németh elismeri azt, hogy az így kapott információk reprezentativitása nem teljes körű, csak az írástudó társadalmi rétegek nyelvére utalhat, ugyanakkor egy hangtörténeti esettanulmánnyal kívánja szemléltetni elmélete és hozzátartozó módszertana létjogosultságát.

A már említett Szleng és szociolingvisztika műhely írásai a többi műhely tanulmányaival ellentétben nem kaptak külön blokkot, mivel csupán két írás érkezett be, melyek a szleng vizsgálatának létjogosultságához szolgáltatnak elméleti és empirikus adalékokat egyaránt. Kis Tamás tanulmánya a szleng stigmatizáltságának vizsgálatától eljut a szlengig mint „nyelvesszenciáig”, kiemelve, hogy „a szleng az egyik legfontosabb az ember mint társas lény nyelvi eszközei, verbális kommunikációs módjai közül” (250). Szabó Dávid írása pedig ezt támogatja meg egy módszertani kérdéseket felvonultató esettanulmánnyal a franciaországi és a magyar diákszlengről.

A kötetben saját fejezetet kaptak a Nyelvi változók, nyelvhasználat, térbeliség műhely tanulmányai, amelyek nyelvjárási jelenségek, nyelvi változatok térbeli elhelyezkedésére koncentrálnak, kiemelve a készülő Új magyar nyelvjárási atlasz munkálatait. Az Uráli nyelvek — szociolingvisztikai elméletek és módszer műhely pedig a 15. Élőnyelvi Konferencia hagyományteremtő tevékenységére építve a komi-permják és udmurt nyelvek vizsgálatára, helyzetére, nyelvpolitikai kérdésekre koncentrálnak.

A már említett témák mellett a nyelvi ideológiákhoz kapcsolódó attitűdök vizsgálata, valamint a nyelv és az identitás összefüggései is több tanulmányban helyet kaptak a kötetben. Bilász Boglárka szlovákiai középiskolások nyelvi ideológiákkal kapcsolatos attitűdjének vizsgálatáról értekezik, Schirm Anita a diskurzusjelölők stigmatizáltságáról ír, míg Szabó Tamás Péter általános iskolás diákok és tanáraik nyelvi szabályokhoz való viszonyát vizsgálja adatértelmezési problémák középpontba helyezésével. Szabó tanulmánya egy olyan, hazánkban egyelőre még csak szűk körben alkalmazott eljárás mellett érvel, mely a szociál-konstruktivista pedagógia eredendően természettudományos módszereit adaptálja anyanyelv-pedagógiai vizsgálódásokra. Általános iskolások körében végzett vizsgálata bemutatja, hogy már kisiskolás gyerekek nyelvi produkciója is vizsgálható, belőlük diskurzív rutinok, metanyelvi stratégiák tárhatók fel.

Bokor Julianna siket szülők halló gyermekeinek identitását, Borbély Anna tanulmánya pedig magyarországi románok identitásképzését veszi górcső alá. Misad Katalin a szaknyelvek szétfejlődését vizsgálja nyelvpolitikai szemszögből, Molnár Anita pedig a határon túli (esettanulmányában egész pontosan a beregszászi) magyarok asszimilálódásának ellenszereként hangsúlyozza a már az óvodai nevelésben elkezdett magyar nyelvű, a nemzeti hagyományokra is alapozó oktatást.

Az Élőnyelvi Konferenciák, de akár a magyar szociolingvisztika atyjának is nevezhető Kontra Miklós tanulmánya témáját tekintve némileg kilóg a kötet többi darabja közül, ugyanis nem valamilyen nyelvi jelenségre vagy elméleti kérdésre hívja fel a figyelmet, felvetett témája azonban nem kevésbé fontos. Egy jól kezelt nyelvészeti archívum létrehozását sürgeti, hogy a már felhalmozott hatalmas mennyiségű adat ne romoljon tovább, s az ezután gyűjtött hanganyagok is hosszán fennmaradhassanak a nyelvstudomány szolgálatában.

A kötet tanulmányai számos érdekes és értékes vizsgálatot, esettanulmányt felvonultatnak, az olvasónak azonban több esetben is hiányérzete marad. Sok tanulmány szerzője elmulasztja ugyanis a következtetések levonását, a disszeminációs lehetőségek felmutatását. Ami a konferencia célkitűzését illeti, a címben szereplő *e m p í r i a* még mindig jóval nagyobb súllyal képviselteti magát, mint az *e l m é l e t*, azonban elmondhatjuk, hogy az elméletalkotásra való felhívás sem volt haszontalan, ösztönző ereje pedig bizonyára a konferencia elmúltával is kifejezheti hatását.

VERÉCZE VIKTÓRIA

CSERNICSKÓ ISTVÁN szerk., **Nyelvek, emberek, helyzetek.**
A magyar, ukrán és orosz nyelv használata a kárpátaljai magyar közösségben.
Ungvár, PoliPrint, 2010. (135 lap)
CSERNICSKÓ ISTVÁN, **Megtanulunk-e ukránul? A kárpátaljai magyarok**
és az ukrán nyelv. Ungvár, PoliPrint, 2012. (151 lap)*

1. Kutatások hosszú sora előzte meg a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Hodinka Antal Intézetében készült két kötetet. Számos tanulmány és önálló könyv született az intézmény nyelvészeinek tollából, mely a kárpátaljai magyarság nyelvi helyzetét, nyelvválasztási stratégiáit térképezi fel. Az olvasót ezekről a kutatásokról a két könyv végén lévő irodalomjegyzék is útba igazítja, amely hosszan sorolja a beregszászi nyelvész kutatócsoport idevágó publikációit is. A megjelent közlemények egyfajta párbeszédben állnak, s egyszersmind kiegészítői is egymásnak a témában: a nyelvi kérdések megvilágításához eltérő hangsúllyal tárgyalják és járják körül a társadalmi, jogi, történelmi hátteret, környezetet is. E munkák a kárpátaljai magyarság mindennapjait érintő fontos tényezőket érintenek, állást foglalnak olyan kérdésekben, melyekben a nyelvészeknek társadalmi felelőssége véleményt nyilvánítani, s melyekre a közösség is várja a választ a nyelvtudománytól. Csernicskó István éppen ezt a köteleességtudatot jelöli meg olyan motivációként, mely a témában kutatásokra sarkallja: fontosnak tartja a széles körben elterjedt, sok esetben hibás nézeteket, elképzeléseket tudományosan cáfolni, illetve a közösség javára fordítani azt a nyelvi adatokkal támogatott tudásbázist, amellyel a nyelvész szakma rendelkezik (2012: 7–8).

A Kárpát-medence kisebbségben élő magyar közösségeinek nyelvhasználata gazdag lehetőségeket rejt a nyelvészek számára abban, hogy a szociolingvisztika fontos kérdéseire válaszokat találjanak: a kétnyelvűség, nyelvi interferenciajelenségek és a társadalmi közeg színes skálája vizsgálható a különböző államok keretében élő magyarság esetében.

A rendszerváltást követő évtizedekben fellendültek e téren a kutatások és több széleskörű, az egész határon túli vidékre kiterjedő program is kutatta a különböző régiók magyarságának nyelvhasználatát, társadalmi helyzetét.

Ebbe a tudományos párbeszédbe kapcsolódott be az itt ismertetett két kötet is, mely a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról a közelmúltban látott napvilágot.

2.1. A *Nyelvek, emberek, helyzetek* című kötet már a címében is jelzi, hogy egy összetett kérdéskör több, szorosan összefüggő tényezőjére kívánja fordítani

* A publikáció az MTA–DE Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoport programja keretében készült.

a figyelmet. Az ismert szerzőpáros, Beregszászi Anikó és Csernicskó István mellett Molnár Anita és Molnár József is fontos fejezetrészekkel járultak hozzá a könyv megjelenéséhez. A szerzők nagy hangsúlyt fektetnek fogalmi alapvetések tisztázására, s ezzel nemcsak a szakemberek számára, hanem a nyelvészet, Kárpátalja nyelvi helyzete, illetve a két- vagy többnyelvűség iránt érdeklődő szélesebb közönség számára is megfelelő alapot nyújtanak a további tájékozódáshoz. Áttekintik a kétnyelvűséghez kapcsolódó alapvető fogalomtárat (pl. környezeti nyelv, első nyelv, másodnyelv, idegen nyelv, verbális repertoár, kommunikatív kompetencia stb.), illetve értelmezik a kétnyelvűséget egyéni és közösségi szinten, nagy vonalakban leírják a többnyelvű közösségek nyelvi folyamatait (nyelvmegtartás, nyelvvisszaszorulás, nyelvcsere stb.).

2.2. A nyelvválasztás jogi háttérét bemutató fejezetben (26–56) látható, hogy a kép rendkívül összetett: Ukrajnában „az ország névadó nemzetiségének nyelve csak 1989-ben válhatott *de jure*, s sokak szerint máig nem lett teljes mértékben *de facto* az ország államnyelvévé” (26). A 2001-es népszámlálási adatok alapján a szerző rávilágít a legfontosabb tényezőkre, melyek a jogalkotókat e téren leginkább befolyásolják. Egyrészt az országban máig sokan vallják magukat orosz nemzetiségűnek, és ennél is nagyobb azoknak a száma, akik anyanyelvükként nevezik meg az orosz nyelvet. Másrészt Ukrajna 1991-es függetlenné válásáig a közélet valamennyi területén domináns nyelv volt az orosz, és ezt a szerepét napjainkig Ukrajna számos régiójában megőrizte.

Az ukrán szakirodalmi kitekintés tanúsága szerint Ukrajna összetett nyelvi-nemzetiségi képét már az eddigiekben is több kutatás megkísérelte felvázolni. Szociológiai vizsgálatok bizonyítják, hogy Ukrajna régióiban jelentősen eltér azok aránya, akik anyanyelvként az ukránt és az orosz, illetve a két nyelv kontaktusváltozatát az ún. szurzsikot használják. A szurzsik (суржик — a szó alapjelentésében a rozs és búza vagy az árpa és zab keverékét jelenti) olyan dialektus megnevezése az ukrán szakirodalomban, melynek alapja az ukrán nyelv grammatikai rendszere, de emellett számos orosz nyelvtani szerkezet, kifejezés, gyakran oroszos kiejtés és hangsúly jellemzi. A változat nyelvi presztízse alacsony, műveletlenséget, alacsony iskolázottságot társítanak használóihoz. Az állam a jogalkotásban erősen védi az államnyelvet, és bár az ország a gyakorlatban vitathatatlanul nem egynyelvű, jogi értelemben mégis az. Csernicskó István az összes érintett törvényt és rendeletet számba veszi (pontos forrásmegjelöléssel), és bemutatja azokat a fontosabb tanulmányokat, melyek korábban a kérdéskört elemezték, értékelték. A szerző sorra veszi a közélet különböző színtereit, melyek nyelvhasználatát a törvények szabályozzák, s rámutat arra, hogy az országban a jogalkalmazást a kezdetektől áthatja az, hogy Ukrajnában ez nem csupán nyelvészeti vagy kisebbségi jogi kérdés, hanem politikai probléma: a hangsúly a kezdeti liberalizáció után a nemzetállam építése és az ukrán nyelv államnyelvi pozícióinak megerősítése irányába tolódott el, a nemzeti kisebbségek nyelvei

pedig csupán szimbolikus támogatást kapnak. A szerző megállapítja, hogy az „ukrajnai kisebbségi politika szinte csak az ukrán–oroszl nemzetiiségi, nyelvi, társadalmi és gazdasági pozícióharcra összpontosít” (50). A nagy tömegeket mozgósítani képes nyelvi kérdést teljesen áthatja a politika, s az ország lakosságának mindössze 0,3%-át kitevő kárpátaljai magyarság ebben a helyzetben nem számít meghatározó tényezőnek.

2.3. A kötet legnagyobb érdeme, hogy empirikus vizsgálati módszerekre alapozott kutatások eredményeit tárja elénk nagy részletességgel. E kutatási program középpontjába a kárpátaljai magyar közösség nyelvválasztási stratégiáinak felmérését, a nyelvek funkcionális megterheltségének elemzését, használati körének feltérképezését állítja. Olyan fontos kérdésekre keresi például a választ, hogy a kárpátaljai magyarság körében milyen mértékben van jelen a különböző nyelvhasználati szintereken a magyar nyelv, milyen független szociológiai változók mutatnak összefüggést a nyelvválasztással, illetve hatással van-e mindegyik az iskolai tanulmányok nyelve. Fontos célkitűzése továbbá a kutatásnak, hogy az ukrain nyelvi jogi lehetőségeket összevesse a gyakorlattal, azzal, hogy milyen mértékben élnek a nyelvhasználók a törvények, rendeletek biztosította jogaikkal.

A közel hatszáz fős rétegzett mintán végzett adatfelvétel alapjára a Kontra Miklós vezette A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén című kutatási program kérdőíve szolgált. Az adatsorokat informatív és áttekinthető diagramok, táblázatok, ábrák segítségével mutatják be, bár ezek színválasztása a nyomdatechnikai megoldások miatt nem minden esetben szerencsés (például 21, 76). A könyv értékét növeli az is, hogy több olyan fényképet is tartalmaz, mely a kétnyelvűség gyakorlati megjelenését illusztrálja Kárpátalján.

A kutatási program során 35 nyelvhasználati szintéren vizsgálták a nyelvek kommunikációs megterheltségét (ebből 19 magánszféra, 9 közéleti, 7 hivatalos szintér). Az előzetes hipotéziseknek megfelelően a kutatók arra a következtetésre jutottak, hogy a két- vagy többnyelvű közösségek nyelvválasztási normái körülhatárolhatók, kompetenciájuk fontos része, hogy az adott szituációban felméri, mely nyelv használata elfogadott, célszerű, sőt előírt. Beigazolódt az a feltevés is, miszerint a magánszférához kapcsolódó szintereken a legmagasabb, a közéletben ennél alacsonyabb és a legkisebb a hivatali szférában, azon belül a hivatalos írásbeliségben a magyar nyelv használati aránya. A kutatók a nyelvválasztás és független szociológiai változók kapcsolatát is vizsgálták: a (társadalmi) nem, az életkor, iskolázottság, településtípus, a település nemzetiiségi összetétele, illetve az oktatás tannyelvének befolyását. Az eredmények azt mutatják, hogy a lakóhely nemzetiiségi összetétele és típusa, illetve a válaszadók életkora mutatott jelentős összefüggést a nyelvválasztással. A kutatás számadatai szerint a legkevésbé az adatközlők iskolai végzettsége, általános iskolai tannyelve, valamint lakóhelyének mérete volt hatással a nyelvválasztási mintákra. Fontos azonban körültekintően kezelni a megállapításokat, hiszen a lakóhely nemzetiisé-

gi összetétele és típusa esetünkben szinte ugyanazt jelenti, ha arra gondolunk, hogy Kárpátalján a magyarság legnagyobb hányada kis lélekszámú falvakban él, és nincs egyetlen olyan város sem a régióban, ahol abszolút többséget alkotna. A 2001-es népszámlálás alapján Kárpátalján összesen 80 településen haladja meg a magyar nemzetiségűek aránya az 50%-ot, ezek között egy város sincs (55). Félrevezető lehet tehát kimondani, hogy a lakóhely típusától függene a nyelvválasztás, hiszen magyar többségű várost nem sikerült bevonni a kutatásba. Szerencsésebb talán az a ténymegállapítás, hogy az említett okok miatt ezek a tényezők Kárpátalja esetében szorosan összefüggnek (109).

A nyelvhasználati szinterek nagy többségén tehát a magyar nyelv dominanciája figyelhető meg. Jóval magasabb ugyan az ukrán nyelv használati aránya, mint az egykori Szovjetunióban preferált oroszé, Csernicskó István azonban felhívja arra a figyelmet, hogy a kárpátaljaiak az ukránt sokkal kevésbé ismerik, ezért „a hangsúlyeltolódást is inkább az ukrán nyelv emelkedő presztízsének, mintsem a valódi nyelvhasználat ilyen mértékű elmozdulásának tudhatjuk be [...] a z e l v á r á s o k s z i n t j é n ennek a nyelvnek a használata jelenik meg, s ez kerül a kérdőívek megfelelő rovatába is” (89, a kiemelés tőlem: T. T.). A tervekutatás eredményei a szerző szerint igazából még nem az ukrán és orosz nyelv használati körében történt változást, inkább „a két nyelv státusának megváltozása következményeként megfigyelhető attitűdváltozást” tükrözik (100).

Nem egy nyelvi dominanciaváltást éltek meg a Kárpátalján élők a huszadik század folyamán. A kötetnek fontos részét képezi a történelmi áttekintés, mely számba veszi, hogy a különböző államalakulatok milyen nyelvi fordulatokat hoztak magukkal: azzal például, hogy egy évszázad alatt hat alkalommal változott meg az államnyelv, természetesen az is együttljárt, hogy az iskolákban is változott a kötelezően oktatott nyelv, emellett környezeti nyelvként csak kevesen tanulhatták meg az épp aktuális államnyelvet. „Az is figyelemre méltó, hogy csak a Csehszlovák Köztársaság és a Magyar Királyság fennhatósága alatt volt kötelező a vidék teljes lakossága számára tanulni a régió többségi lakosságának nyelvét, a ruszint.” (93). Ezek a tényezők mind jelentősen befolyásolták a jelenlegi összetett helyzetet, amelynek értékelésében különösen az oktatás kérdésköre kíván nagyobb figyelmet. Éppen ezért különösképpen üdvözlendő, hogy Csernicskó István ennek a problémának külön kötetet szentelt, erről szívesen beszélek a továbbiakban.

3. Kárpátalján nagyon gyakran kerül a figyelem középpontjába az ukrán nyelv oktatásának kérdése. A sajtóban, a közbeszédben, a közélet számos fórumán szinte állandóan napirenden van a kérdés, melyben szakemberek, politikusok és a szélesebb közönség is véleményt formál. A nyelvészek társadalmi felelősségének tudatában vállalkozik rá Csernicskó István, hogy több szempontból, minél több oldalról megközelítse a témát, hiszen számos tévedés, sztereotípiát él a közvélemény, a politikusok és a pedagógusok körében egyaránt. A 2012-ben

megjelent kötet (Megtanulunk-e ukránul? A kárpátaljai magyarok és az ukrán nyelv) témafelvetése létfontosságú, mivel az (elsősorban a nemzetiségi nyelvű) oktatási intézményekből kikerülő tanulók többnyire igen kevés ukrán nyelvtudást sajátítanak el, és ez sok esetben gátolja őket a későbbi előmenetelben, a továbbtanulásban, a mindennapi boldogulásban. A kötet széleskörű elemzéssel tárja fel, hogy milyen történelmi, társadalmi, politikai és nyelvpedagógiai tényezők befolyásolják azt, hogy az államnyelv oktatása rendkívül alacsony hatékonyságú a régió magyar iskoláiban. A vizsgálat többek között a különböző időből származó népszámlálási adatokra alapoz, illetve néhány átfogó szociológiai és szociolingvisztikai kutatásra épít. Annak ellenére így van ez, hogy a szerző megállapítja, ezek a felmérések sok esetben nem megbízhatók és egymással nem összehasonlíthatók (pl. a különböző államalakulatok eltérő szemléletű cenzusai miatt, a közigazgatási egység területi változása miatt). A magyar, ukrán, orosz nyelvet beszélők számarányáról, a lakosság összetételéről informatív diagramokat találhatunk a bevezető fejezetben, mely az egykori Ugocsa, Máramaros, Ung és Bereg megyére tér ki. Mivel a volt Szovjetunióban a nemzetiségekre vonatkozó statisztikai adatokat titkosan kezelték, az 1910 és 1989 közötti időszakról tulajdonképpen hiányoznak az adatok.

A fejezet kitér arra, hogy jellegzetesen az éppen hatalmon lévő etnikum képviselői körében a legmagasabb az egynyelvűek aránya. 2001-ben már az ukránok között volt a legtöbb egynyelvű, hiszen az orosz és ukrán nyelv presztízviszonyai jelentősen megváltoztak (17–20). A népszámlálások adataihoz viszonyítva bizonyára jóval árnyaltabb a nyelvtudása a közösségnek, hiszen sokszor olyan tágan értelmezhető kérdések szerepelnek az íveken, mint például, hogy az adatközlő milyen nyelveket „bír szabadon” az anyanyelvén kívül (21–22). Csernicskó István ezzel összefüggésben kitér a kétnyelvűség különböző típusaira is, megállapítja, hogy a kutatók napjainkban a több nyelven történő társalgás képességét inkább kontinuumként jellemzik, melynek különböző pontjain állnak a beszélők. A kétnyelvűség a szerző meglátása alapján sokkal inkább a társadalmi körülményekre vonatkozó fogalom, mint a nyelvtudásra vagy nyelvismeretre (22–24).

A bevezető fejezet bemutatja A magyar nyelv a Kárpát-medencében a 20. század végén című vizsgálat és a Mozaik 2011 című Kárpát-medencei kutatás ide vonatkozó adatait is. Ezek arról tanúskodnak, hogy a kárpátaljai magyarok alacsonyabb szinten beszélnek az államnyelvet, mint más régiók magyar kisebbségei. Emellett az önbevalláson alapuló vizsgálatok a közelmúltig a kárpátaljai magyarok körében az orosz nyelvnek az ukránnál magasabb tudásszintjét rögzítették (29). A korábban részletesebben bemutatott közel hatszáz fős kutatás eredményei azonban már arról számolnak be, hogy az orosz és ukrán nyelv ismeretének foka az átlagot tekintve nagyjából azonos mértékű, sőt az ukrán nyelv kevésbé már meg is előzi az orosz (30–31, 2010: 90).

Különösen élesen jelentkezik a nyelvtudás hiánya a nemzetiségi iskolák végzőseinek körében, akik 2008-tól csak a kötelező emelt szintű, ukrán nyelvből és irodalomból tett sikeres vizsgával kerülhetnek be a felsőoktatásba. A tesztvizsgák eredményei azt mutatják, hogy a legtöbb választható tantárgyból a magyar tannyelvű iskolákban érettségizettek elérik vagy meghaladják a kárpátaljai ukrán iskolákban érettségizettek átlagát. Jobban szerepelnek például a matematika, biológia és fizika vizsgákon, azonban nagyságrendekkel rosszabb az eredmény az ukrán nyelv és irodalom érettségi vizsgán: 2009-ben 44%-uk megbukott ezen a megmérettetésen (32–33).

A kötet — keresve a kárpátaljai magyarok gyenge ukrán nyelvtudása mögött meghúzódó okokat — különös figyelmet szentel az oktatáspolitikai kérdésének. A szerző bemutatja a különböző oktatási típusokat, s megállapítja, hogy leginkább a szegregációs oktatási program nyomta rá a bélyegét a nyelvtudásra, melyben a kisebbségi tanulók homogén osztályba járnak, ahol a tannyelv a kisebbség nyelve, és a többségi nyelvet kirívóan alacsony határfokon oktatják: a kárpátaljai magyar iskolákban évekig ez a modell volt jellemző a szuverén Ukrajna megalakulása után.

Ahogy a korábban bemutatott kötet (2010) is kiemelte, mindezekhez a történelmi örökség is nagyban hozzájárult: „Kárpátalja legidősebb ukrán/ruszin lakosai iskolás éveikben valamilyen szinten megtanultak magyarul, aztán néhány generáció belekóstolhatott a »csehszlovák« nyelv tanulásába. A mai felnőttek legnagyobb részének pedig oroszul kellett megtanulnia az oktatási intézményekben. Ma az ukránt oktatják kötelezően valamennyi kárpátaljai iskolában.” (48).

A gyakori államfordulatok következtében az államnyelv elsajátítására Kárpátalja kisebbségeinek szinte csak az oktatás révén volt lehetősége. Csernicskó István röviden bemutatja, milyen feltételek mellett, milyen tankönyvekből tanulhattak a 20. századi Kárpátalja gyermekei. A magyar kormányzat például a helyi nyelvváltozatok (ruszin/rutén/magyarorosz/kisorosz¹) kodifikálását tartotta elérendő célnak, ennek okaira, motivációira röviden ki is tér a szerző (82–87). Fontos, hogy az önálló ruszin irodalmi nyelv megteremtésére tett törekvés nem nyelvészeti, hanem elsősorban nyelvpolitikai kérdés volt. Mindemellett, ha „a ruszin nyelvet önálló nyelvnek tekintjük (és nem az ukrán nyelvjárásának), illetve a ruszinokat önálló népként kezeljük (s nem az ukránok néprajzi csoportjaként), akkor egyetlen olyan időszakot sem találunk Kárpátalja történetében a vizsgált időszakban, amikor az államnyelv egybeesett volna a régió többségét alkotó lakosság anyanyelvével” (49). Az átmeneti időszakok nagyon komoly következményekkel jártak, hiszen magukkal hozták a nyelvvoktatáshoz szükséges személyi, tárgyi, módszertani feltételek hiányát, s a megváltozó kötelező

¹ A kisorosz kifejezés nemcsak a ruszin szinonimájaként, hanem gyakran az ukrán nyelv megfelelőjeként is előfordul a szakirodalomban.

nyelvoktatásból mindig generációk maradtak ki. Cserniczkó István tankönyvborítók fényképeivel, többnyelvű iskolai okmányok bemutatásával színesíti a fejezetet, ezzel is szemlélteti, milyen összetett képet kell maga elé képzelnie az olvasónak.

A szerző terjedelmes fejezet szentel annak a kérdésnek a körüljárására, hogy milyen tényezők befolyásolják és akadályozzák az államnyelv elsajátítását napjainkban a kisebbségi iskolákban. Az államnyelv oktatásának problémái a mai Ukrajnában című fejezet nyolc fontosabb tényezőre tér ki, s ezeket röviden elemzi.

Az egyik ilyen fontos akadály, hogy a nemzetiségi iskolákban hiány van a megfelelően képzett ukránnyelv-tanárokból. A 2008/2009-es tanévben Kárpátalja kisebbségi iskoláiban oktató pedagógusoknak 40%-a nem rendelkezett ukránnyelv-tanári képesítéssel (97). Emellett a nélkülözhetetlen tankönyvek, iskolai szótárak, tanári kézikönyvek, módszertani segédletek is hiányoznak az oktatásból. Az iskolai ukránnyelv-oktatás Kárpátalján szinte csupán a grammatika tanítására összpontosít, emellett eltöprel a célnyelven való írásbeli és szóbeli kommunikációra való érdemi felkészítés. A tankönyvek nem veszik figyelembe, hogy más tankönyvekből és más módszertan szerint kellene oktatni az ukrán nyelvet például egy orosz anyanyelvű gyermeknek és egy román vagy magyar gyereknek, akik az ukrántól minden tekintetben távol álló, latin írásrendszert használó, nem szláv nyelvet beszélnek anyanyelvként (99). Ebből az is kitűnik, hogy a megfelelő szemlélet és módszer is hiányzik: „az ukrainai oktatási vezetők nem tudatosították, hogy az ukrán nyelv mint tantárgy mást jelent az ukrán tanulóknak és mást azokban az intézményekben, ahol az oktatás nyelve a kisebbség anyanyelve” (103). A módszertan hiányossága továbbá, hogy az ukrán oktatáspolitikai homogenizálja a tanulókat, miközben az idegen nyelvek oktatásában mára természetessé vált, hogy csupán néhány fős, különböző tudásszintű csoportokra osztják a tanulókat, s ehhez mérten differenciált oktatási anyagokat alkalmaznak. Felhívja a szerző a figyelmet arra, hogy a magyar nemzetiségűek aránya a régióban 12,1%, de a magyaroknak csaknem a fele (46%) olyan településen él, ahol arányuk meghaladja a 80%-ot, 62%-uk pedig olyan településen, ahol a magyarok abszolút többséget alkotnak. Nem volna szabad tehát abból kiindulni, hogy az iskolába induló tanulóknak van már bizonyos ukrán nyelvi kompetenciájuk, s hogy az iskolai nyelvórákon kívül is van lehetőségük gyakorolni az ukránt, hiszen bizonyos esetekben gyakorlatilag az ukrán órákon kívül nem is találkozunk az államnyelvvél a nebuló (109–110). Cserniczkó István fontos tényezőként említi még meg azt is, hogy az ukrán állam törvényben rögzített kötelessége lenne, hogy biztosítsa az államnyelv elsajátításához szükséges feltételeket, de ennek a mondottak alapján s a jogszabályok tekintetében sem tesz eleget.

A kárpátaljai magyar szakmai és érdekvédelmi szervezetek, nyelvészek és pedagógusok hivatástudatáról és elkötelezettségéről tanúskodik az, hogy az ukrán nyelv oktatásának kérdését folyamatosan napirenden tartják, törekszenek olyan kezdeményezéseket indítani, melyek előbbre mozdítják a kérdés mihamarabbi megoldását: munkabizottságokat állítanak fel, módszertani segédleteket és tanterveket, oktatási segédanyagokat dolgoznak ki (ezeknek bőséges listáját közli a szerző lábjegyzetben, 121–129). Emellett fő céljuk elfogadtatni, hogy a kárpátaljai magyarok számára az államnyelv második nyelv, s ennek szem előtt tartása legyen elsődleges szempont az oktatáspolitikai kérdésekben. Ezek a társadalmi kezdeményezések enyhíthetik ugyan valamelyest a problémákat, igazi előrelépést intézményes keretek nélkül azonban nyilvánvalóan nem tudnak hozni. A szerző össze is foglalja azokat a feladatokat, melyek meglátása szerint alapvető fontosságúak ahhoz, hogy az ukrán nyelv oktatása hatékonyra válhasson (129–134).

Az államnyelv oktatásának nyelvpedagógiája, oktatáspolitikája szinte az egész Kárpát-medencében problémaként merül föl. Arról, hogy mi állhat az efféle oktatáspolitikai háttérben, a szerző röviden kifejti a saját és összefoglalja a kérdésben publikáló más szakemberek véleményét. Hangsúlyozza, hogy sokszor tévhittek befolyásolják például az oktatás nyelvről döntő szülőket, s ennek hosszabb-rövidebb távon is meghatározó jelentősége van. Éppen ezért Kárpátalján is készültek olyan tájékoztató jellegű kiadványok, melyek röviden taglalják, hogy „a szülők milyen következményekkel számolhatnak, ha a magyar, vagy ha a többségi nyelven oktató iskolát választják gyermekeik számára” (139). A megoldás nyilván nem lehet az anyanyelvi iskolarendszer feladása csupán azért, hogy a tanulók megtanulják az államnyelvet, hiszen ennek feltételeit a nemzetiségi iskolákban is biztosítani kellene.

Kétségtelen, hogy a bemutatott két kötet Kárpátalja magyarságának legfontosabb kérdéseivel foglalkozik. Az említett írások, vizsgálatok körvonalazzák, hogy a közösség a nyelvcseré-nyelvmegtartás kontinuumában milyen összetett helyzetben van. Az anyanyelv jövője ebben a régióban is azon múlhat, hogy meddig képes Kárpátalja magyarsága anyanyelvén minél teljesebb életet élni, mennyire tudja megőrizni, bővíteni nyelvhasználati jogait, milyen mértékben él(het) ezekkel, és hogy a következő generációk számára képes-e megteremteni azokat a feltételeket, melyekkel egyenlő esélyt kaphatnak az érvényesüléshez, a megmaradáshoz.

TÓTH TEODÓRA

P. LAKATOS ILONA szerk., **Változó nyelvhasználat a hármas határ mentén. Többdimenziós nyelv földrajzi térképlapok tanúságai.**
Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 146.
Budapest, Tinta Könyvkiadó, 2012. (141 lap + CD melléklet)

A Nyíregyházi Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékén már csaknem két évtizede folyik az északkelet-magyarországi terület regionális köznyelvi és nyelvjárási adatainak gyűjtése. Ez a vállalkozás a 90-es évek második felében határon átnyúló kutatássá fejlődött. Nyíregyháza geopolitikai helyzetét kihasználva a kutatócsoport a történelmi Bereg és Ugocsa megye ukrainai, valamint a történelmi Szatmár megye romániai oldalán a határ menti települések magyar anyanyelvű lakóinak nyelvhasználatát is bevonta a vizsgálatokba.

A kutatás fő célkitűzése annak kimutatása volt, hogy a trianoni békediktátum nyomán kialakított mesterséges határok hogyan hatottak a földrajzilag egymás szomszédságában élő, de a mindennapi személyes találkozás ellehetetlenítése miatt egymástól mégis szigorúan elzárt magyar nyelvi közösségek nyelvhasználatára. A gyűjtések megkezdése óta bekövetkezett politikai, társadalmi, gazdasági és technikai változások miatt a Nyíregyházi Főiskola kutatócsoportjának valóban az utolsó pillanatban sikerült olyan nyelvjárási, regionális vagy köznyelvi nyelvváltozatokat rögzítenie, amelyek a magyar nyelvű tévéadások és a világháló elterjedésével nemcsak a fiatalok beszédében, hanem az idősebbekben is megmutatókozó nyelvi kiegyenlítődés folyamatában lassan eltűnnek.

A kutatócsoport tagjai közül P. Lakatos Ilona és T. Károlyi Margit a 90-es évek közepe óta rendszeresen publikál e témából. Vizsgálataik eredményeit számos hazai és külföldi konferencián mutatták be. 2010 óta kollégájuk, Iglai Edit is részt vesz kutatási eredményeik közzétételében. A kutatócsoport vezetője, P. Lakatos Ilona által szerkesztett kötet fejezeteinek szerzői a szerkesztő mellett T. Károlyi Margit és Iglai Edit. A fejezetek vagy az egyes alfejezetek olykor a három szerző valamelyikének önálló írásai, máskor hármuk közül ketten-ketten írtak egy-egy fejezetet vagy fejezetrészt, az összegzést pedig a három szerző közösen jegyzi.

Az északkeleti régió határ menti nyelvhasználatának megismerésére 18, földrajzilag egymás szomszédságában vagy egymáshoz igen közel eső települést választottak ki, melyek közül 8 település: Lónya, Barabás, Beregsurány, Tiszabecs, Nagyar, Rozsály, Csengersima, Bátorliget Magyarországon, 6 település: Bótrágy (Batragy), Beregsom (Som), Mezőkaszony (Koszony), Tiszaújlak (Vilok), Badaló (Badalovo), Beregszász (Berehove) Kárpátalján, Ukrajnában és 4 település: Pusztadaróc (Dorolț), Kispeléske (Pelișor), Szamosdara (Dara), Börvely (Berveni) Romániában található. A felsorolt gyűjtőpontokon 537 adatközlőtől külön-

böző módszerekkel gyűjtötték a nyelvi anyagot, s az így felhalmozódott 143 000 (informatizált) nyelvi adatból válogatták ki annak a hat településpárnak (Lónya–Bótrágy, Barabás–Mezőkaszony, Tiszabecs–Tiszaújlak, Rozsály–Kispeleske, Csengersima–Szamosdara, Bátorliget–Börvely) az adatait, amelyek a kutatási célkitűzések megvalósításának leginkább megfeleltek. A kötetben található tanulmányok az összegyűjtött adatok többdimenziós morfológiai és lexikai térképeken való ábrázolásának tanulságait foglalják össze.

A következőkben a kötet fejezeteit követve mutatom be a kutatócsoport által közzétett eredményeket.

A kutatás elméleti és módszertani háttere (9–28), valamint az Informatizált nyelvi korpusz többdimenziós nyelvföldrajzi ábrázolása (28–57) című bevezető fejezetekben fogalmazzák meg a szerzők kutatásuk célkitűzéseit, majd bemutatják az adatgyűjtés és az összegyűjtött nyelvi anyag feldolgozásának módszereit.

A hármas határ két oldalán végzett nyelvföldrajzi és változásvizsgálatok középpontjában három dimenzió — a tér, az idő és a humán/társadalmi tényezők — állt, de az adatok értékelésében olykor a kulturális szempont is szerepet kapott. E három dimenzió közül természetesen a területiség, a térbeliség jelentette a kiindulópontot. Magyarország, Ukrajna és Románia egymással érintkező határterületein a magyarok lakta települések nyelvhasználatának vizsgálatában az egyik legfontosabb megfigyelésük, hogy „két azonos geopolitikai helyzetben lévő, zárt, homogén, az országhatár megváltozása miatt perifériális helyzetbe került település (például a magyarországi Lónya és a romániai Szamosdara) nyelvhasználatára, a nyelvi változások milyenségére, ütemére sokkal inkább a történelmi–társadalmi helyzet, illetőleg a beszélőközösségi kontextus hat, mintsem a hasonló geopolitikai helyzet” (12). Ebből a helyzetből eredően a kevésbé zárt települések — még ha a magyar államhatáron kívül helyezkednek is el, mint például Tiszaújlak — magyar nyelvhasználatuk közelebb áll a magyarországi kutatópontok beszélőközösségeiéhez. Ugyanakkor a romániai Szamosdara nyelvéllapota bizonyult a legarchaikusabbnak, ami a településnek a külvilágtól való korábbi és jelenlegi elzártságával magyarázható (12).

A magyar nyelvhasználatot befolyásoló társadalmi tényezők vizsgálata az országhatár által elválasztott területeken az attitűdvizsgálatban új szempont megjelenítését tette lehetővé: van-e valamilyen hatása az országhatárnak az azonos nyelvet beszélők viselkedésére, a magyar nyelvhez való viszonyukra. Míg a magyarországi területeken a változás szükségszerűségének elfogadása és a magyar nyelvi normához való közeledés igénye jellemzi a beszélőket, addig a határon túli adatközlőkre a kettős elkülönülési szándék jellemző: egyrészt az anyaországi nyelvhasználatától, másrészt a más nyelvjárást beszélőktől való elkülönülés, miközben az elkülönülési szándék mögött a magyar identitástudat hangsúlyozása és a magyar nyelv megőrzésének konok elszántsága húzódik meg. A magyar anya-

nyelvhez való kötődést és a kisebbségi létből fakadó szükségszerű elhatárolódást egyaránt kifejezi az a tény, hogy a határon túli beszélőközösségek számára saját nyelvhasználatuk magasabb presztízstértékű (15–16). A társadalmi dimenzió keretében a nemzedékek nyelvhasználata mellett az adatközlők iskolázottsága is megjelenik a térképek jelölési rendszerében.

Az időtényezőnek (a valóságos és látszólagos időnek) a nyelvföldrajzzal való összekapcsolása teszi lehetővé a változásvizsgálatokat. Ebből a szempontból a kutatás egyik leginkább figyelemre méltó eredménye részben az, hogy Magyarországon a fiatal, középkorú és idős korosztály körében végbemenő nyelvi változások dinamikusabbak, az egyes generációk nyelvhasználatában nincs akkora különbség, mint a külhoni magyarokéban, másrészt a középső generáció más-más szerepet tölt be a határ két oldalán: a kisebbségi helyzetben élő középső korosztály nyelvhasználata hagyományörzőbbnek bizonyult, közelebb áll az idősebbekéhez, míg Magyarországon ez a nemzedék inkább a fiatalokkal mutat hasonlóságot (18).

Az anyaggyűjtés módja: a morfológiai és lexikai jelenségeket aktív, indirekt kérdőíves módszerrel vizsgálta a kutatócsoport, de használtak mondat-kiegészítéssel és megítéléses tesztekkel, továbbá szövegfelvételeket és interjúkat is készítettek, valamint kérdőíves attitűdvizsgálatot is végeztek.

Az adatok informatizálásához saját programot fejlesztettek ki a kutatás keretében, amelynek kezelőfelületén a következő törzstáblákat alakították ki: a) települések; b) adatközlők; c) elemzési szempontok. Ez utóbbi körvonalazásakor a lexémák vizsgálatához fogalmi köröket, a morfémák elemzéséhez pedig morfológiai kategóriákat kellett megállapítani. A nyelvi változók rendszerezése és kódolása a „minősítés” és „értékelés” törzstábla segítségével a kérdőívkeretben történt (29–30). Előre meg kellett határozniuk a kutatóknak, hogy a vizsgálat szempontjából milyen adat tekinthető változatnak/variánsnak (V), mi relevánsnak (R), és mi az, ami a vizsgálat szempontjából ún. további adat, azaz nem releváns (T). Az egyes hívómondatokhoz tartozó változó példány variánsaiként azok az adatok jöhettek számításba, amelyek az elemzés szempontjainak megfeleltek (eltérő szám, személy, a jelentést nem változtató igekötő vagy hangtani eltérés nem került a változatok közé). A minősítéskor indexszámmal megkülönböztetett variánsokat (V1, V2) a feldolgozáskor standard (S), dialektális (D) vagy irreleváns (I) adatként értékelték a vizsgált nyelvi változó típusától függően (32–33). A kutatás tárgyához nem tartozó adatok (E) külön csoportban szerepeltek, így nem befolyásolhatták a feldolgozott adatok százalékos arányát. Az adatok kódolásakor jelölték az adathiányt (–) is, amely olykor a gyűjtés körülményeiből adódhatott (H), vagy amely a denotátum kiszorulása miatt részben kihalt morfémára vagy lexémára vonatkozott (33).

A kutatók szerint az általuk kidolgozott módszer újdonsága abban rejlik, hogy képes a függő és független (nyelvi és társadalmi) változók kapcsolatának

ábrázolására, a köztük lévő korreláció megjelenítésére (35). Ezáltal láthatóvá válhat a nyelvi változók társadalmi eloszlása, sőt, az izoglosszán belüli tagolódás, de akár előrevetíthető a várható módosulás is. A dimenzionális ábrázolási módszer tehát olyan összefüggések felismerését is lehetővé teszi, amelyek a hagyományos nyelvföldrajzi ábrázolás mellett rejtve maradnak (35). Mivel a kutatócsoport a dialektális–standard kontinuum szempontjából *r e l e v á n s* és *n e m r e l e v á n s* nyelvi változókat különböztetett meg, ezért a gyűjtött adatok alapján készült térképlapokon is ezt a megkülönböztetést követik, ami azt jelenti, hogy szakítva a hagyományokkal, a változatok közlésének sorrendjében első helyen a nyelvjárási alakok jelennek meg, nem pedig — a gyakoriság szempontjának érvényesítésével — a leggyakrabban használt alakok (37).

A térképlapok többsége a változók változatainak és kombinációinak ábrázolása, amelyek lehetnek relevánsak és nem relevánsak (ezek az „a” jelzetű térképlapok). A legtöbb változót eredményező nyelvi — morfológiai és lexikai — adatokat a könnyebb összehasonlítás érdekében kombinációkban való előfordulás nélkül is bemutatják külön térképlapokon (ezek a „b” jelű térképlapok). Ezeken kívül vannak hiánytérképek, amelyek a nyelvi adatok hiányát jelölik (a „c” jelzetű térképlapok), továbbá néhány jelenségtérkép, amelyek több változó példány adatait összegzik („d” jelzetű térképek) (38–39). A térképlapok megértésének egyik kulcsa az itt felsorolt jelölések ismerete.

A felsoroltakon kívül érdemes alaposan tanulmányozni a térképlapokon alkalmazott ábrákat: a függő és független változókat mértani formák (kör, téglalap) jelölik: a kör különböző színű és satírozású változatai utalnak a nyelvi változókra, míg az eltérő színű téglalapok az életkorra és az iskolai végzettségre vonatkoznak, a téglalapok pedig tükrözik a százalékos gyakorisági arányokat (40). Első látásra ezek a jelölések valószínűleg bonyolultnak és megjegyezhetetlenek tűnnek, de szerencsére a magyarázatuk minden térképlapon megtalálható. A térképlapok felépítésének magyarázata és a mintatérképlapok (egy-egy lexikai, morfológiai, releváns, nem releváns jelenség- és hiánytérkép) elemzése a 2.3.4. fejezetben olvasható (42–56).

A tanulmánykötet harmadik fejezetében a szerzők a többdimenziós térképlapok elemzési lehetőségeit mutatják be. Először a térképen nem ábrázolt jelenségeket ismerhetjük meg. Közöttük vannak esetek az igeragozás (pl. *kapja/kapi, megy/megyén, megyünk/meniünk, megyek/menek, fogy/fogyik, gyűlik/gyűl, kell/kell(l)esz, kellene/kéne, kellett/kelletett*), a névszók jelezése és a névszótövek (*üvege/üvegje, léc/lec, lecet/lécet*), valamint a képzőmorfémák (-z és -l képző vagy a főnévi igenév képzőjének használata), továbbá az elemismétlés és a funkcióismétlés (*azt : aztat, itt : itten*) köréből (57–59).

A 3.1. fejezetben a vizsgált területen gyűjtött morfológiai jelenségek közül 71 típusváltozó térképlapja közül kiválasztott példákat elemez nagyon alaposan P. Lakatos Ilona (59–78). A vizsgált típusváltozók között vannak igealakok

(*adsz/adol, fő/fől, mész/mégy : mensz*), ikes igék különböző számú és módú alakjai (*eszem/eszek, egyem/egyek, egyék/egyen, enném/ennék, ennék/enne*), változó tövű névszók (*szekér/szeker, szekéren/szekerem, borjú/borja, falu/falvak, odúja/odva, magja/magva, erdője/erdeje, ajtója/ajtaja, bírója/bírása, sárt/sarat*), valamint névszóragok (*Sándoréknál/Sándorékhoz, bírótól/bírónól, Sándoréktól/Sándoréknól, bíróhoz/bírónál, Sándorékhoz/Sándoréknál*). E típusváltozók egy része a dialektális–standard kontinuum mentén helyezkedik el (*adsz/adol, szekér/szeker*), más része azonban nem helyezhető el ebben a viszonylatban (*borjú/borja, eszek/eszem* stb.). A feldolgozott morfológiai térképlapok egy része „a” jelű, azaz releváns, más része „a” és „b” jelű, azaz a kutatók a releváns és a nem releváns adatokat is megjelenítik a térképeken. A 71 típusváltozó közül a fejezet szerzője tizenhetet elemez, de az egyes változók esetében felsorolja a hozzá hasonlóan viselkedő típusváltozók térképlapjainak számait is (pl. ADSZ/ADOL típusváltozó (MORF. 45., MORF. 65., MORF. 16., MORF. 63., MORF. 22., MORF. 33., MORF. 98. térképlapok; 60–63). (E térképlapokra való utalás kapcsán is megjegyzendő, hogy a tanulmányok olyan szorosan kapcsolódnak a CD-mellékleten található térképekhez, hogy a CD nem nélkülözhető a kötet olvasása közben sem.)

Az ADSZ/ADOL típusváltozóból kiindulva elemzi a szerző a *fogsz/fogol* igealakot is, amely segédige és főige is lehet, és ennek kapcsán kitér annak a kérdésnek a vizsgálatára, hogy az ige : segédige oppozíció léte befolyásolhatja-e az igei személyrag használatát. A feldolgozott adatok tanúsága szerint mindkét funkcióban jellemzőbben a köznyelvi toldalékmorféma kapcsolódik a *fog* igehez és segédigéhez (ellentétben a többi vizsgált igevel), s ebből a szerző azt a következtetést vonja le, hogy az említett kettős szerep járul hozzá leginkább az ún. instabil helyzet kialakulásához, valamint a köznyelvi változat, azaz az *-sz* igei személyrag használatának erősítéséhez (61). Mivel a *fog* ige kettős szerepéhez hasonló példát nemigen találunk a magyar igeragozás köréből, és az E/2. személyű *-sz* és *-l* igei személyragok közül való választást más igeik esetében nem a funkció, hanem a jó hangzás befolyásolja (pl. *teszel*), nem könnyű meggyőző magyarázatot adni a fent említett jelenségre. E kérdés tisztázása további vizsgálatot érdemelne, akár a jövő idő használatának, akár a *fog* főigének folyamatos szövegben való előfordulása megfigyelésével.

A morfológiai vizsgálatok eredményei közül említésre méltó az a tény, hogy miközben erőteljes egyalakúsodás tanúi lehetünk a változó névszótövek használatában (pl. *faluk, erdője*), ugyanakkor a választékosabb nyelvhasználatban megfigyelhető a változó töveknek, azaz az archaikusabb alakoknak a magasabb presztízsértéke (pl. *falvak*) (71). Ez a jelenség a *-t* locativus ragnak az utóbbi időben való újraéledésére emlékeztet (pl. *Pécsett*).

A lexikológiai vizsgálatok (78–98) keretében a szerző, T. Károlyi Margit kitér a népi–nyelvi kontaktusokra, amelyeknek a vizsgált terület peremrégió

helyzetéből eredően és a jelenlegi hármás határ miatt jelentős szerepük van, különösen a szókincs alakulásában. Az összegyűjtött adatok a várakozásnak megfelelően azt bizonyítják, hogy „az államhatáron kívüli magyar anyanyelvű lakosság nyelvhasználata jobban megőrzi a tájszavakat, mint az anyaországban élőké” (81). A variánsok relatív gyakorisága a határon innen lévő területen standard – dialektális és köznyelvi együtt – dialektális, míg a határ túlsó oldalán épp ellenkezőleg, dialektális – dialektális és köznyelvi együtt – standard sorrendet mutat (81).

A tájszavak és a régi magyar szavak határon túli megőrzésének legszebb példája a *sótlan* : *sajtalan* szó, amely legerőteljesebben a szatmári településeken él mind a mai napig, sőt a romániai Kispaleskén 87,5%-ban, Szamosdarán pedig 76,92%-ban ezt az alaki tájszót használják a sóhiányos étel megnevezésére, de még a magyarországi településeken is gyakori Bátorliget kivételével (LEX. 35. SÓTLAN „a” térképlap). CSÜRY BÁLINT Szamosháti szótárában önálló címszóként szerepel ez a melléknév (855), de az Új magyar tájszótár Beregből is hoz rá adatot (4: 805–806). Hasonlóan archaikus eleme a határ menti területnek a *házhija* ’padlás’ szó, amely a vizsgált települések közül szintén inkább a szatmári falvakban él, és a határ nem tekinthető választóvonalnak, hiszen használják a szót Rozsályban, Kispaleskén, Csengersimán, Szamosdarán és Börvelyben (LEX. 72. PADLÁS „a” térképlap). CSÜRY szótárában az előzőhöz hasonlóan ez a szó is szerepel önálló szócikként (375). A fenti példák arra utalnak, hogy a hármás határ közelében nemcsak a határon túli területek, hanem Magyarország északkeleti határvidéke is — a magyar nyelvterület peremvidékeként — még őrzi az archaikus szavakat. Ugyanakkor a változás a szókincsben is megmutatkozik, hiszen BENKŐ LORÁND a *felleg* szót az északkeleti nyelvjárási régióknak már az ómagyar korban is meglévő valódi tájszavaként tartja számon (Magyar nyelvjárástörténet. Budapest, Tankönyvkiadó. 1957. 84). A kutatócsoport adatai azonban azt mutatják, hogy az egykori valódi tájszó csak a szatmári települések egy részén (Kispaleske, Szamosdara, Börvely) használatos több mint 50%-ban a lakosság körében.

A kérdőívek szókincsre vonatkozó kérdéseire kapott gazdag adatbázis sokféle elemzési módot kínál. A népi–nyelvi kontaktusok fejezet szerzője a lehetőségek közül a nyelvi változatosság mögött meghúzódó, nyelven kívüli okok közül a peremhelyzetből fakadó, évszázadok óta jelen lévő interkulturális hatás nyelvi, szókincsbeli következményeit mutatja be. Sorra veszi a vizsgált terület szláv, leggyakrabban ukrán, ruszin (*kasornya* : *sziitka* : *szetka* ’zsinégből készített hálószerű ételhordó’, *csERPák* ’fából készült füles vízmerítő edény’, *sárgarépa* : *murók* : *murkó*, *bab* : *paszuly*, *abora* ’széna tárolására használatos építmény’, *szövőszék* : *esztováta* : *szátyiva*), román (*gulászta* : *gurászta* : *gurászla* : *gulász* : *gurász* ’a frissen ellett tehén első tejéből készült étel, az összement fecstej’, *zsírosbödön* : *putina* : *zsírosputina*, *krumplinudli* : *pucuka* : *pucutészta* : *poc*, *kukorica* :

málé), német (*reggeli : früstök, függöny : firhang, mellény : lajbi : lábli, pénzügyőr : finánc*) és latin (*szemüveg : ókularé : okullaré : ókula, pénztárca : buk-sza, boríték : kóperta : konverta*) jövevényszavait (84–98).

A nyelvjárási szókincskutatás újabb lehetőségeiről című fejezetben (90–121) Iglai Edit kísérletet tesz a kognitív megközelítés nyelvjárási lexikológiában való alkalmazására. Ez a módszer különösen jól alkalmazható a fogalmak megnevezési rendszerének tagoltsága esetén. A tanulmány szerzője három téztafélé, a *cérnametélt, vastagmetélt* és *galuska* szó jelentésének alapos és részletes vizsgálatával mutatja be ezt az elemzési módszert, kitérve e téztafélék készítési módjára és műveleteire, a téztafélék anyagának, méretének, alakjának, funkciójának vizsgálatára. A nyelvi megformálásban szerepet játszó kategorizáció attól függ, hogy „az egyes beszélőközösségek az adott nyelvi példányt hogyan, miként észlelik”, mely tulajdonságát emelik ki (118). A hármas határ vidékén azonban a folyamatos nyelvi érintkezés miatt az idegen nyelvek hatása is szerepet játszik a kategorizációban (119).

A kötet tanulmányainak ismertetése mellett feltétlenül szólnunk kell a kötethez mellékelt CD-ről, amely az összes morfológiai és lexikai térképlapot, illetve a térképek rövid leírását is tartalmazza. Ha az olvasónak nehéz volna kiigazodnia a térképlapok szerteágazó jelöléseiben, akkor a térképlapokat követő rövid leírások segítségével könnyebben megértheti a tér, idő és társadalom által befolyásolt nyelvhasználat jellemzőinek három dimenzióját. Ezeken a térképlapokon a kutatók hatalmas adatmennyiséget rögzítettek, és tettek láthatóvá. A kötetben is és a térképlapok magyarázataiban is gyakran találkozunk egy-egy morfológiai vagy lexikai elem izoglosszájával. Egy-két térképlapon talán ezt is érdemes lett volna akár szaggatott vonallal megjelölni, mivel a sokféle jelölés között a vizsgált nyelvi elemek izoglosszái kicsit nehezebben fedezhetők fel.

A kötetet gazdag irodalomjegyzék és a térképlapok listája zárja.

P. Lakatos Ilona, T. Károlyi Margit és Iglai Edit kötete és térképlapjai hosszú évek gyűjtőmunkájára támaszkodva számos regionális nyelvi és nyelvjárási adattal gazdagítják a magyar dialektológiát, és árnyaltan mutatják be ezek szociolingvisztikai és kulturális vonatkozásait is. A CD-mellékleten található térképlapok az északkeleti nyelvjárási régió határon inneni és határon túli területeinek digitális nyelvatlasként használhatók.

RÉVAY VALÉRIA

LELKES GYÖRGY, **Magyar helységnév-azonosító szótár.**
Budapest, Argumentum. KSH Könyvtár, 2011.
(1048 lap, 54 térképszelvény és 14 egyéb színes térkép)*

Lelkes György kitartó és áldozatos munkájának eredményeként az e műfajba tartozó művek között anyagát tekintve a leggazdagabbat, terjedelmére nézve pedig a legvaskosabb könyvet üdvözölhetjük az alább ismertető kiadványban. A nagyívű munka nem előzmények nélküli a szerző munkásságában, Lelkes ugyanis először 1992-ben (Magyar helységnév-azonosító szótár. Budapest, Balassi Kiadó, 1992), majd 1998-ban (Magyar helységnév-azonosító szótár. Második, bővített és javított kiadás. Baja, Talma, 1998) önálló kötetekben foglalkozott a történeti Magyarország helységeinek és várainak azonosításával, különböző nyelvű névváltozataival, valamint a települések lakosságának egykori nemzetiségi megoszlásával. Felismerve azt a körülményt, hogy a 20. század magyar történelmének politikai változásai súlyos nyomot hagytak Magyarország helységnévállományán, a települések és más földrajzi objektumok magyar neveinek, névváltozatainak mint a történelmi múlt és a kultúra szerves elemeinek a teljes körű összegyűjtését Lelkes György a legfontosabb feladatok egyikének tartotta. A több évtizedes munka eredményeként 2011-ben napvilágot látott szótára — a munkában megjelölt szerény szerzői vélekedés alapján (23) — az 1998-as kötet javított és bővített változatának tekinthető.

A Magyar helységnév-azonosító szótár összeállításakor a szerzőt két, egymásnak látszólag ellentmondó szempont vezérelte: a teljesség igénye és a válogatás szükségzerűsége (23). E kettős törekvés a munkában úgy érvényesül, hogy megtalálható benne az 1913. évi helységnévtár alapján a történeti Magyarország (Horvát-Szlavónország nélküli területének) összes városa és községe, Horvát-Szlavónország valamennyi vármegyéje, járási székhelye és városa, valamint az 1910-ben magyar vagy részben magyar lakosságú községe. A teljesség igénye mutatkozik meg az 1938 és 1944 közötti országterületen az 1913 után kiválással, szétválással és egyesítéssel létrejött helységekre vonatkozó közlésében is. Mindezek mellett a szótár tartalmazza az 1938 és 1944 közötti országterületen kívül eső, 1913 óta alakult, magyar névváltozattal is rendelkező helységek neveit, továbbá a történeti Magyarország, Dalmácia és a délvidéki tartományok területén épült jelentősebb várak, várkastélyok neveit, a történeti Moldva és Bukovina fontosabb forrásokban megtalálható csángómagyar helységneveit, illetve a magyar történelemben és művelődéstörténetben szerepet játszó ismertebb európai települések neveit.

* A publikáció az MTA–DE Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoport programja keretében készült.

Felépítését tekintve a szótár négy nagy egységből áll. Az első, igen alapos bevezető rész (23–70) vázolja a szótár célkitűzését, bemutatja összeállításának szempontjait, az egyes szócikkek (alapszócikkek, kiegészítő, valamint utaló szócikkek) felépítését, adatelemeit, valamint a névmutatók, a táblázatok, a térképek és az egyéb jegyzékek használatához szükséges információkat. Mindezek mellett a rövidítéseket, a jelmagyarázatokat és a források jegyzékét is itt találjuk meg. A munka központi részét a történeti Magyarország településeinek, várainak és várkastélyainak feltárását, azonosítását és lokalizálását magában foglaló szótár teszi ki közel 700 lapnyi terjedelemben (71–749). Ezt követően az idegen nyelvű (horvát, latin, lengyel, német, orosz, román, ruszin, szerb, szlovák, ukrán) helységnévmutatókat, valamint a Lipszky János és Fényes Elek helységnévtáiraiban fellelhető, önállóságukat 1913-ig elvesztett vagy nem azonosítható helységek neveit találhatjuk meg (751–955). A harmadik rész, a függelék (957–977) a történeti Magyarország 1913. évi közigazgatási beosztását és az 1920 utáni (1920–1938, 1939/1941–1944, 1945–1949, 1950–1989, 1990–) vármegyéit, illetve megyéit mutatja be. E helyütt az 1910. évi népszámlálási adatok alapján információt kapunk a Magyar Királyság nemzetiségi és felekezeti megoszlásáról is. A szótár használatáról szóló német és angol nyelvű tájékoztatót követően (979–1048) 68 igényesen összeállított részletes, színes térképlap segíti a magyarországi közigazgatási, politikai változásokban, valamint a nevek viszonyrendszerében eligazodni kívánó érdeklődőket.

Az összesen 80 280 szócikket tartalmazó szótár alapjául az 1910. évi népszámlálás adatait tartalmazó A Magyar Szent Korona Országainak helységnévtára 1913. című kötet szolgált. A 15 086 alapszócikk a történeti Magyarország, valamint Horvát-Szlavónország betűrendben szereplő helységeiről ad részletes leírást: az egyes települések vármegyei-járási beosztása, lakosság száma, nemzetiségi és felekezeti összetétele, régebbi vagy újabb névváltozatai, valamint a mai hivatalos neve egyaránt fontos információként jelenik meg a szócikkekben. A névváltozatok bemutatásakor Lelkes György a korábbi helynévtárakban, történeti munkákban előforduló helységneveket veszi alapul. Nemcsak Lipszky János 1808-ban, valamint Fényes Elek 1851-ben megjelent helységnévtárát használja fel, hanem a Csánki Dezső, Fekete Nagy Antal, valamint Györffy György történeti, történeti földrajzi munkáiban szereplő helységek, várak, várkastélyok, valamint a nem azonosítható vagy ma nem önálló települések neveit, névváltozatait is felveszi a szótárába. E kötetnek a korábbi helységnév-azonosító szótárakhoz képest megmutatózó jelentős, több irányú bővítése igen figyelemreméltó. További fontos kiegészítést jelent az is, hogy a bizonyos autonómiával rendelkező kárpátaljai (főként beregi, máramarosi, ungi) helységnevek korábbi, 1944-es hivatalos ruszin nyelvű (cirill és latin betűs), valamint a ma hivatalos cirill betűs ukrán nevei is bekerültek a kötetbe. Az alapszócikkek mellett 1403 kiegészítő szócikket is találunk a munkában, amelyek a mai Moldova csángómagyar hely-

ségneveit (pl. *Bazga* 123, *Fűrészfalva* 253, *Külsőrekecsin* 402–403 stb.) éppúgy tartalmazzák, mint a magyar történelemben szerepet játszó fontos európai települések neveit (pl. *Bécs* 124, *Trieszt* 686 vagy éppen *Ilyvó*, a történeti Gácsország, azaz Halics, a későbbi Galícia, a mai Nyugat-Ukrajna ukránul *Lviv*-nek nevezett városának történeti magyar neve, 312), valamint az egykori Magyar Királyság fontosabb várainak, várkastélyainak megnevezéseit és a rájuk vonatkozó fontosabb információkat (*Kígyókő* 351, *Szenyér*¹ 639–640, *Vasmegyericse* 717 stb.). A 63 791 utaló szócikkben pedig a magyar, magyarnak tekintett vagy esetenként idegen nyelvű névváltozatok kaptak helyet.

Nemcsak a már említett adattári rész tekintélyes gyarapodását regisztrálhatjuk azonban a szótárban, hanem módszertani szempontból is kiemelkedő újjátalaként említhető a munkának, hogy anyagának szemléltetésére új, részletes térképszelvényekkel gazdagodott a kötet. Az Osztrák–Magyar Monarchia legfelső szintű közigazgatási egységeinek, fontosabb városainak térképre vetítése mellett Magyarországnak az Árpád-kortól napjainkig különböző korszakokban fennálló közigazgatási beosztását, valamint az 1913-ban önálló, a szótárban is szereplő helységeket ábrázoló térképlapokat egyaránt megtaláljuk közöttük. Mindezeket túl (az 1910-es nemzetiségi és felekezeti összetételről) tematikus, valamint a Magyar Királysággal szomszédos vagy az egykor hozzá tartozott területek (Moldva, a csángók lakta Bákó megye, Dalmácia és Bosznia-Hercegovina) térképeit szintén tartalmazza a szótár.

A munka legnagyobb érdemének azt tarthatjuk, hogy a helységnevek pontos és megbízható azonosítása (megyei, járási besorolása) mellett fontos statisztikai adatok (lakosságszám, nemzetiségi és felekezeti megoszlás) teszik teljessé a települések bemutatását. Az 1920-ban elcsatolt területek esetében pedig a ma hivatalosnak tekinthető magyar helységnév és hatálybalépésének éve mellett a nem magyar nemzetiségek által használt neveket szintén megtaláljuk a szócikkekben, mint például Burgenland horvát (pl. a 2000-től hivatalosnak tekinthető *Alsóőr* horvát *Dolnja Jerba ~ Dolnja Borta* 89), a Vajdaság román (pl. a 2003-től hivatalos *Temesvajkóc* román *Vlaikovecz ~ Vlaicovăț ~ Vlajkovac* 669), a Felvidék ukrán és német (pl. az 1994-től hivatalos *Komárom*, újabban *Révkomárom* német *Kommorn ~ Komorn ~ Comorn* 380), valamint Erdély német, szlovák és ukrán (pl. az 1999-től, illetve 2002-től hivatalosnak tekinthető *Szatmárnémeti* német *Sathmar*, román *Satmar* 622) neveit, s ezek az információk még inkább segítik a munka legfőbb céljaként megjelölt azonosítást és egyúttal a pontos lokalizálást. Azt is fontos kiemelni, hogy nemcsak a helynevek történeti adatait találjuk meg a szótárban, hanem a természetes névegyesülés és a hivatalos névegyesítés során bekövetkezett névösszevonódás (pl. *Mosonmagyaróvár* *Moson*² és *Magyaróvár* egyesítésével jött létre 1913 után, 465), valamint a névosztódás (pl. *Gyékényes* esetében *Alsó- és Felsőgyékényes* 83, 276) eseteit szintén könnyen nyomon követhetjük végigkísérve a névváltozatok életútját, változási folyamatait.

Lelkes György gazdag forrásanyagot tartalmazó, kibővített szótára nemcsak a tudomány (legfőképpen a nyelvészet, a névkutatás, a történelem- és a földrajztudomány) képviselői, hanem a szélesebb, a nevek és helyek iránt érdeklődést mutató művelt nagyközönség számára is hasznos kézikönyvként szolgál. E szótár nagy erénye, hogy a szerzője teljességre törekedve igyekszik feltérképezni és azonosítani a történeti Magyarország helységneveit, s egyúttal e helyekről igen alapos és gazdag leírást is ad. Munkájával Lelkes György a magyar történelmi múlt és kultúra s általában a magyar identitástudat szolgálatába állítva hozott létre hasznos kézikönyvet.

KOVÁCS ÉVA

ZILAHY LAJOS, **Sárréti tájszótár**. Argumentum, 2011. (490 lap)*

1. A nyelvjárások iránti érdeklődés több évszázadra visszatekintő hagyományai ellenére a hazai és a nemzetközi tudományosságban is a tájszavak gyűjtése csak a 19. században ért el jelentősebb eredményeket. Hazánkban a Magyar Nyelvőr megjelenésétől kezdve erősödik fel ez a folyamat, ekkor indul meg ugyanis a tájszavak intenzív gyűjtése, és válik rendszeressé a gyűjtemények közzététele is. Minthogy a jelenleg mintegy harminc tájszótárunk a nyelvjárási régiókat tekintve aránytalanul oszlik el, egy-egy újabb regionális tájszótár megjelenése az egész nyelvterületre kiterjedő vizsgálatok lehetőségét mozgathatja elő.

Amint azt a bevezetőből megtudjuk, a Sárréti tájszótár anyaggyűjtési munkálatai 1991-ben kezdődtek és 1999-ben fejeződtek be, de a forrásjegyzékből az is kiderül, hogy Zilahi Lajos élőnyelvi gyűjtései évtizedes előzményekre tekintenek vissza. A Sárréti tájszótár 226 forrásból merít, amivel magára vállalja mindazokat a nehézségeket, amelyek a különböző források adta lehetőségekből és korlátokból fakadnak. A szótár gyűjtési területeként a szerző a Berettyó és a Körösök hajdani Sárréti országhatáron belüli részét határozta meg, de a korpuszban két határon túli településről (Nagyszalontáról és Értarcsáról) is találunk adatokat. Noha a Sárrét vidékének szélső határait lehet vitatni, a szerző gyakorlati megfontolásokból — s nagyon is helyeselhető módon — elzárkózik a tudományközi vitától, s elfogadja a táji-természeti-földrajzi adottságokon alapuló körülhatárolást. A Sárréti tájszótár többnyire a köznyelvben ismeretlen valódi, alaki és jelentésbeli tájszavakat teszi közzé.

* A publikáció az MTA–DE Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoport programja keretében készült.

2. Bár a Sárreai tájszótár önmagát mint szinkrón tájszógyűjteményt definiálja, bizonyos szempontból hasonlóságot mutat a történeti regionális szótárakkal is, amelyek egy-egy régió adott időhatárok közötti történeti szóanyagát adják közre. A szótár tudniillik a 19. századi és a valamivel azt megelőző időkből való helyi följegyzésekből és helytörténeti munkákból származó adatokat is közlétesz. Ezt a szerző többek között azzal indokolja, hogy a Szinnyei József-féle Magyar tájszótár, amelynek adatállománya az egész nyelvterületet felöleli, a Sárreai tájszavait csak korlátozott mennyiségben tartalmazza, mivel csak a Magyar Nyelvőről és az Ethnographia című folyóiratból származó adatokat használ fel. A Sárreai tájszótár történeti adatai ennek megfelelően visszanyúlnak a 18–19. század fordulójáig, az összegyűjtött anyag tehát két évszázad lokalizált tájszóanyaga. Egy-egy tájszótár nyelvi anyagába a történeti anyag beemelése nem példa nélküli, hiszen Bálint Sándor Szegedi szótárára vagy Tóth Imre Ipoly menti palóc tájszótárára szintén jellemző ez a kétarcúság. Az is természetes, hogy egyfajta történetiség szinte kivétel nélkül jellemző a tájszótárakra, hiszen azok legtöbbször célzottan az archaizmusokat gyűjtik. Az adatállománynak a későbbi lexikológiai vizsgálatokba való bekapcsolását megnehezíti viszont az a körülmény, hogy az egyes szócikkekben az adatok történeti jellege semmilyen módon nincs jelezve (lásd például a *kanális*, *tanyahely* szócikkeket), az csak az egyes források visszakeresése után válik nyilvánvalóvá, ahol az összesen 226 felhasznált forrás között *Tö* jelzéssel vannak ellátva a történeti jellegű munkák.

Másfelől a szótár a másik átfogó, az egész nyelvterületről való adatokat összegyűjtő munka, az Új magyar tájszótár Sárreai vonatkozó tájszóállományát is ki tudja egészíteni, mivel olyan 20. századi legújabb adatokat ugyancsak közlétesz, amelyeket az Új magyar tájszótár — az anyaggyűjtés 1960-nal történő lezárása miatt — nem tartalmazhatott. A Sárreai tájszótár tehát egyfajta összegzése kíván lenni a korábban megjelent regionális és általános tájszótárak e területre vonatkozó anyagának, ám esetében mégsem beszélhetünk a szó szoros értelmében vett élőnyelvi szinkrón tájszótárról, mivel e munka — ahogyan erről már fentebb is szó esett — nem csupán adatközlőktől, egyidejű nyelvállapotból származó adatokat rögzít. Bizonyára a szótár korábbi forrásokat felhasználó jellegéből fakad például az a jellegzetessége is, hogy az adatok szociális háttérére, érvényességére vonatkozó utalásokat csak korlátozott számban tartalmaznak az egyes szócikkek. Sok korábbi tájszótárhoz hasonlóan a szerző ugyanis mindössze a lexéma kihalt (például *büriuhíd*), régies (például *ágybér*) vagy nóvum (például *csoport*) voltát jelöli egy-egy szóalak kapcsán. Más regionális vagy helyi tájszótárak viszont másként járnak el, és a visszaszorulás fokozatát, valamint a neologizmus elterjedésének mértékét is fontosnak tartják jelezni. Az egyes tájszavak szociális érvényessége azért is különösen fontos, mert ezzel egyidejűleg arról is képet kaphatunk, hogy a különféle népszokások, hagyományok ér-

vényben vannak-e még az adott területen. A problémát Zilahi Lajos is érzékeli, s a szótárnak ezt a hiányosságát az általa felhasznált helyi tájszógyűjteményekből hiányzó minősítésekkel indokolja. Egy ilyen területet felölelő, korábbi forrásokat nagy számban felhasználó munkától valóban nem is várható el, hogy a nyelvészológiai kívánalmaknak ilyen mélységben megfeleljen.

A nyelvjárási lexikográfia kapcsán szintén gyakran vitatott kérdés a megfigyelői paradoxon, amely probléma jelen gyűjtés kapcsán is felmerülhet ugyan, de a szótár használata közben lépten-nyomon tapasztalhatjuk, hogy számos előnnyel jár az, ha a közzétevő a saját anyanyelvjárásának lexémáit dolgozza fel. Nemcsak a társadalmi érvény szerinti minősítés válik így hitelesebbé, hanem az egyes jelentések tagolása, árnyalása is szükségessé teszi az adott nyelvjárás és a vele kapcsolatos tárgyi és tudati világ alapos ismeretét.

3. A Sárreți tájszótár azon keresztül, hogy az adott régióknak a korábbiaknál teljesebb, több forrást feldolgozó gyűjteményét adja, a nyelvtudomány számára számos szélesebb körű, ugyanakkor konkrétan is megfogalmazható lehetőséget kínál. Mivel a Tisza-Körös vidéki nyelvjárási régió sárreți nyelvjárásai hangtani tekintetben jórészt homogének, az egyes nyelvjárási sajátosságok — melyekről a bevezetőben külön összegzést is kapunk — a szótár segítségével nagyszámú példán keresztül vizsgálhatók. Nehezen kezelhető lexikográfiai problémát jelent ugyanakkor hangtani, hangtörténeti szempontból egy-egy szócikk címszavának a megállapítása, s ezáltal bizonyos adatok egy szócikkbe szerkesztése, illetőleg különválasztása. A szócikkek címszavainak megállapításában alkalmazott következetes megoldások ugyanis a szótár további felhasználását nagyban megkönnyítik. A Sárreți tájszótár címszavai ennek az elvárásnak többnyire megfelelnek, ellentmondásokat mindössze néhány szócikkben tapasztalhatunk (lásd például a *dágvány*, *dévány* szócikkeket, ahol a Komádiból származó *déványok* forma mindkét címszó alatt szerepel).

Magától értetődik, hogy a szótár anyaga a hangtani jelenségeken túl egyéb nyelvészeti vizsgálatok tárgyát is képezheti: a sárreți térség jellegzetességeként például egy sajátos jelentésmező, a rétség és a művelésbe vont szárazulatok világának kifejezései (pl. *árendál*, *csörmő*, *halhi* stb.) állnak egybegyűjtve a kutató rendelkezésére. Egy ilyen jellegű tájszótár ugyanakkor nyelvföldrajzi vizsgálatok alapjául is gyakorta szolgál, s bizonyos tájszavak izoglosszáinak a megerősítését vagy akár pontosítását teszi lehetővé (pl. *nadáj*, *uszu*). A Sárreți tájszótár mindemellett a hely- és személynév-kutatók számára is haszonnal forgatható, ugyanis önálló szócikként (pl. *Bik-ér*, *Binci*) vagy a szócikkek részeként, a szószervezetek és a szókapcsolatok között (pl. *Pince-rét*) tulajdonneveket is közzétesz. Bár a tájszótárakba általában közszók kerülnek, van néhány olyan tájszótárunk is, amely hely- vagy személynéveket is közöl: például a sajátos, az adott nyelvjárásra jellemző hangfejlődés illusztrálása vagy a tájspecifikus becézési

formák alaki jellemzőinek bemutatása érdekében. A Sárréti tájszótárban a tulajdonnevek között találunk használatban levő (pl. *Mak-sár, Szék-laponyag*) és kihalt helyneveket (pl. *Besenyő-porong, Büszke-porong, Csikász-porong*), asszonyneveket (pl. *Bodóné*), beceneveket (pl. *Binci*), csúfneveket (pl. *Csiríz*) és kutya-
neveket egyaránt (pl. *Burkus, Bundás*). A tulajdonnevek közlése kapcsán nem feltétlenül érthetünk egyet a szerző által választott megoldással, hogy a közszei előzményre visszamenő tulajdonnevek címszavai közszei státusú elemekként szerepelnek (lásd pl. *Borjúlegelő, Bundás, Csinos*), holott az adatok egyértelműen tulajdonnévi jellegűek.

A nyelvtudományi hasznosíthatóság mellett a tájszótárak kapcsán a néprajztudomány számára való vizsgálati lehetőségeket (például a népi időjósok, népies és lakodalmi rigmusok tanulmányozásának szerepét) szokás kiemelni. A Sárréti tájszótár ebben a tekintetben sem marad el az elődöktől, hiszen Zilahi Lajos már a bevezetőben megfogalmazza, hogy a szótár céljai közé tartozik a vidék népéletének tájszavait, a régi hagyományok elemeit, valamint a vidék nyelvjárására jellemző szólásokat, szóláshasonlatokat elénk tárni. A szerző lényegesnek tartja továbbá, hogy az egykori növény- és állatvilág még szótárazható elnevezéseit (pl. *csenkesz, compó, cigányhal*), valamint a vízszabályozás után kihalt kifejezéseket (pl. *cúca, laponyag*) ugyancsak rögzítse.

4. KISS JENŐ szerint a tájszótáríró feladata az, hogy a beszélt nyelvből összegyűjtse az adott tájegységnek a köznyelvhez viszonyított lexikai többleteit, ezeket az elemeket bizonyos szempontok alapján minősítse, s az adott korpuszt lexikográfiai módon megfelelő, korszerű módon szótárrá szerkessze (Magyar Nyelvőr 126 [2002]: 392). Zilahi Lajos Sárréti tájszótára a modern lexikográfia ezen követelményeinek messzemenően megfelel. A szerző nem kisebb feladatra vállalkozott, mint arra, hogy 52 település tájszóanyagát a saját élőnyelvi gyűjtései és más források révén feldolgozza. Gondos munkájának köszönhetően az egyes szócikkekkel felépülő szótár nemcsak igényesen megszerkesztett szócikkeivel tűnik ki, hanem külső formájában is esztétikus, az alkalmazott technikai megoldásai pedig a könnyen kezelhetőséget és a későbbi felhasználást nagymértékben elősegítik.

BÁBA BARBARA

BODA ISTVÁN KÁROLY–PORKOLÁB JUDIT,
A hipertext paradigma a szövegtanban és a stilisztikában.
Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2012. (233 lap)

A hipertext, a hipertextualitás kutatása egyre gazdagabban kibontakozó témája a szövegkutatásnak. Ezt az örvendetes tényt bővíti a szerzőpáros munkája. A témaválasztás feltétlenül indokolt, mivel további eredmények várhatók a hipertext (illetve hipermedia) koncepciójának kidolgozása, valamint a széles körű alkalmazás lehetőségeinek feltárása során. Már korábbi tanulmányaikban is tisztázták, hogy a hipertext három elven alapul, amelyeknek „kulcsszavaiként” a csomópontot, a linket és a bejárást adhatjuk meg.

A munka világos tagolású. Az első nagy, elméleti jellegű egység a nemzetközi és hazai kutatások, kutatók eredményeinek áttekintésével és értékelésével a koherens hiperszöveg kialakításának tényezőit tárgyalja (7–69), míg a második rész a szövegtani, szövegstilisztikai módszertani elvek kapcsán az inter- és hipertextuális vonatkozásait fejtegeti, s példát mutat az alkalmazására is (70–219).

A szerzőpáros már a munka elején tisztázza a szöveg és a szövegszerűség általuk vallott fogalmát, majd a kohézió lényegének, a koherencia és a konstringencia leírását. Ennek során számba veszik azokat a fogalom-meghatározásokat, amelyek a hiperszövegek tárgyalásának tudományos kontextusához feltétlenül hozzátartoznak. Kutatásaik fő célja — ahogy erről maguk vallanak — éppen az, hogy „konkrét szövegek köré szerveződő hipertext struktúrák konstruktív kialakításával és elemzésével minél közelebb” jussanak a kérdés megválaszolásához (9–10).

A hipertext, illetve hipermedia koncepciójának kidolgozását, majd alkalmazását a szerzők azért tartják nagyon fontosnak, mivel ez hatalmas mennyiségű információ hozzáférését teszi lehetővé. E két fogalmat tulajdonképpen szinonimaként használják. Hiperszövegen pedig egymással összekapcsolt (összekapcsolható) verbális és multimediális szövegeket értenek, azaz olyan hipertext szerkezetet, amely tükrözi az azt készítő szándékait, elképzeléseit stb.

A szövegszerűség kritériumait (összefüggőség és teljesség) táblázatokkal teszik szemléletessé, de egyben az itt szereplő fogalmakat (kohézió és koherencia stb.) is teljes pontossággal fejtik ki (11–13). Igen színvonalas a kohézió bemutatása, tárgyalása (12), mondhatni csodálatosan lesznek úrrá a kohézió (globális, lineáris) fogalmát tárgyaló meghatározásokon (uo.), s világosan láthatjuk az elméleti fejtegetések igen magas színvonalának sorozatát (akár a konnexitás és a kohézió, akár a tezaursz-szócikkek szerepéről), s emellett a fogalmi relációk explicit reprezentálását lehetővé tevő szerepét tárgyalják (13).

Az úgynevezett stíluskohézió különböző (stílus)szinteken valósul meg, s a különböző stíluszinteken funkcionális stilisztikai eszközök érvényesülnek. A

stíluszintek elemzése során feltétlenül érdemes kiemelni, hogy az akusztikus kohézióval és a vizuális kohézióval, sőt az intertextuális kohézióval is számolnak. A sémákkal, a TOP-pal és MOP-pal kapcsolatos elméleti kutatási eredmények tárgyalása, bemutatása során az elvont elméleti kérdések szemléletes, szinte „látható”, illetve nagyon is „érzékeltető” tárgyalásban részesülnek. És ugyanez mondható el a konstribenciával kapcsolatban is, s azt is megtudhatjuk, hogy a szövegek megértésében a sémák központi szerepet játszanak. Nagyon hasznos része a dogozatuknak a sémák jellegének, természetének, felhasználásának stb. igen mély, sokoldalú elemzése (23–26).

Munkájuknak ezek a részei azok, ahol a múlt megelőző és a mai magyar és nemzetközi kutatások kérdései magas szintű áttekintésben részesülnek. A szövegek közötti kapcsolatok árnyalt elemzése, a fejtegetések egy-egy részlete (intertextualitás és kohézió, a szövegköziség formái, a paratextualitás kapcsolatrendszerének tárgyalása stb.) érdekes szövegelméleti tulajdonságokra mutat rá (29).

A szerzők a 2. fejezettől kezdve elsősorban hiperszövegekkel foglalkoznak. Így a különböző forrásokból származó verbális vagy multimediális szövegek és szövegrészletek egy vagy több kulcsszó (vagy kulcskifejezés) segítségével értelmesen és logikusan összekapcsolhatók. Ehhez természetesen megadják a hipertext kapcsolat általános formáit. Érdekes és tanulságos megjegyzésük, hogy itt egy-egy kulcsszóhoz csupán egy cél rendelhető hozzá, ugyanakkor azonban egy célra több kulcsszó is mutathat. Figyelniük kell azokra a mondataikra is, amelyekben megemlítik — az esetleges félreértések elkerülése céljából —, hogy szövegen az egész munka során multimédiás szöveget értenek.

A szövegközi kapcsolatok típusai és hipertextuális megvalósíthatóságuk tárgyalása — az ezt bemutató táblázat (57) érdeméből is — rendkívül érzékletesen mutatja e kapcsolat típusát, a hipertextuális megvalósítást. Táblázatukból jól látszik, hogy a radialitás és az intertextualitás adott példái valóban — amint a szerzők ki is fejtik — természetes módon reprezentálhatók hipertext kapcsolatokkal. Nyilvánvalónak tekintjük mi is, hogy a paratextualitás esetében szükség van egy hipertext kapcsolatokat reprezentáló panelre, hogy felmutathassuk a paratextuális szövegközi kapcsolatokat. Finom elemzésekkel igazolják, hogy a radiális és az intertextuális szövegközi kapcsolatok vannak túlsúlyban, míg a paratextuális és metatextuális kapcsolatok esetében inkább a komplex hipertext struktúra terminus használata célszerűbb. A pontosítások Genetthez kapcsolódóan (hipertextualitás, hiperszöveg, hipertext stb., 60) is nagyon hasznosak.

Tanulságosak azok az elemzéseik is, ahol azt tárgyalják, hogy a hipertextuális szövegekben a kohéziót a linkek valósítják meg, s hogy a helyzetszerűséget hipertextuális szövegek esetén egy meta- és/vagy paraszintű elemzési paradigma jelentheti, amelyben egy adott hiperszöveg értelmezhető. Annak bemutatására is sort kerítenek, hogy lehetséges-e a koherens szövegek feldolgozására szolgáló „hagyományos” olvasás (61). Jól látják továbbá azt is, hogy a kijelölt hiperszö-

veg és a hozzá kapcsolt további szövegek együtto olvasása csak akkor adhat értékes szöveget, ha képesek vagyunk a hiperolvasás során a koherencia biztosítására (62). Jó gondolatnak, megoldásnak látjuk részükrol a hipertextualitás fogalmának bevezetését, hasonlóképpen az intertextualitás és hipertextualitás világos elkülönítését is. A szövegértelmezés három rétegű (az alapszöveg, a korpusz és a kapcsolatok) modellje pedig az elemzések érdekében nagyon fontos, hiszen világos értelmezési szinteket jelent.

A kötet második nagy egységében a vers- és stílus elemzés inter- és hipertextuális vonatkozásaira térnek rá a szerzők. A további hasonló elemzések elveinek és módszereinek kidolgozása rendkívül fontos feladata a kutatásnak. Ezért is nagy örömmel üdvözljük azt, hogy ez a kötet igen sok részproblémát, sőt általános elvek együttesét, mondhatni hálózatát építi fel, lépésről lépésre, nagy elméleti felkészültséggel, elemzési képességekkel, az elemzési gondok, problémák tisztázásával és megoldási felkészültséggel. A szerzőpáros nemcsak felhasználja, hanem több vonatkozásban tovább is építi a Szathmári István által fémjelzett funkcionális stilisztika egyes területeit, bővíti kereteit a teljesség felé tett elemzéseik révén. S hogy van saját mondanivalójuk is, azt a következő részletek vizsgálatai bizonyítják (3. fejezet: Vers és stílus elemzés a funkcionális stilisztikában, stílusszintek a funkcionális stilisztikában; 73). Számba veszik azokat a stílus eszközöket, amelyek inter-, illetve hipertextuális vonatkozásokkal rendelkeznek (75). A példákat táblázatokban adják meg, amelyek az adott stílus eszköz megnevezésén túl tartalmazzák jól megválasztott példák szövegét és kommentár formájában a példák kiválasztásának az indoklását is, sőt a stílus eszköz által elérhető hatást is felmutatják. Így biztosítják a gyakorlati hasznosítás lehetőségét is. Hogy pontosan mire gondolnak, azt jól láthatjuk az Akusztikai szint: a hangzás és zeneiség, valamint a verselés című alfejezetben (76–78 stb.). Már a stílus eszközök számbavétele során is világosan látszik, hogy ez a terület nemcsak érdeklődésük mélységét, hanem sokoldalúságát és színességét is bizonyítja, bár természetesen a korábbi, eddig tárgyalt elméleti kérdések is erről tanúskodnak, de ezek — részletességük és tárgyalási szintjük miatt is — nagy figyelmet érdemelnek. Valamennyi szint (az akusztikai, a verselés, a szó- és kifejezőkészség, a szintaktikai szint, a képi ábrázolás, a szöveg stb. szintje) izgalmas, érdekes elemzésekkel lep meg bennünket, s így azt mondhatjuk, hogy munkájuknak ezek igen fontos részei, s tudományos értékük mellett az oktatás szinte minden fokán is kiválóan hasznosíthatók: minden jelenségre találhatunk egyrészt színes illusztráló anyagot, másrészt a lehetséges elemzési szempontoknak is megfelelő fogószókat.

A szerzők arra is gondolnak, hogy a művelődés előre haladtával, a tárgyak tulajdonságainak mind tüzetesebb megismerése folytán a szemléltetésnek is biztosabb módjai fejlődtek és fejlődnek ki (pl. a nő alakjának metaforizálása, az érzellem hőmérsékletének fogalmi metaforái, az élet, a lélek megszemélyesítései

stb.), s így a metaforák sok-sok fogalommal kapcsolatos metaforarendszerhez kapcsolódhatnak (143–149), s ez a fejlődés, változás más szóképeket (szinesztézia, allegória, szimbólum) is elérhet (152–170). A szerzők ilyen és hasonlóan finom elemzéseinek sokasága arról tanúskodik, hogy mély átélés vezet „tollukat”, s ezek mind-mind igen komoly hatást tehetnek az olvasóra, mert szinte borzongatóan szépen és rendkívül találóan érzékeltetik a költők, művészek mondanivalóját, lélekig ható sugallatait (lásd pl. a nő virág, a nő gyöngy, a dal rőzse, a lélek vár metaforákat, 170–171).

Az elemzések alapján levont következtetések elméleti szempontból is tovább építik a tudományág bizonyos területein elért eddigi eredményeiket. Nem érdektelen például megemlíteni azokat a megállapításaikat, melyek szerint ha egy alapmetaforához további metaforákat kapcsolunk, az fokozatosan elvezet ahhoz, hogy a metafora költői szimbólummá váljon. A költői szimbólumok sokszor egy alapmetaforából és ehhez kapcsolt metaforákból állnak. A költői szimbólumok sugallatossága az alapmetaforához kapcsolódó metaforák kifejtetlenségével áll kapcsolatban (173). Az ilyen és hasonló gondolatoknak a megemlézése azért sem öncélú, mert a formálódó szimbólumok szempontjából az alapmetafora (és a hozzá kapcsolódó metaforák rendszerének) kifejtettsége, kidolgozottsága tűnik a legfontosabb tulajdonságnak (177), tehát feltétlenül számolnunk kell vele. Nagyon helyesen merül fel bennük az a gondolat is, hogy vajon növelik-e az elemzett alkotás befogadásakor az olvasó esztétikai élvezetét az imént idézett folyamatok. Erre szintén metaforák (pl. a lélek ódon, babonás vár, vagy Verlaine Holdfény című versében a lélek különös táj stb.) konkrét elemzésével kísérik meg a választást (174, 175–179).

Nagyon fontos várakozásnak tesz eleget a dolgozat akkor, amikor a szöveg-stilisztikai jelenségek szintjéről szól (180), hiszen a legújabb, legfrissebb gondolatrégiora itt lehet leginkább rámutatni, figyelembe véve az olvasók, a szövegtani stilisztika iránt érdeklődő hallgatók, tanulók igényeit. A szövegtani stilisztika iránti egyre bővülő érdeklődés miatt is célszerű megismerkedni korábbi kutatásaikkal is (lásd Boda István–Porkoláb Judit: *Interaktív konkordanciaszótár Radnóti Miklós verseiből*. Debrecen, 2009). Itt ugyanis a mondaton túlmutató, a szöveg egészére kiható szövegszervező jelenségek kapnak tárgyalást, szerencsére táblázatokkal is szemléltetve (181–189).

A szerzők kitérnek a nyelven kívüli jelenségek szintjeire is (az arckifejezés, a tekintet, a gesztusok, a testtartás stb.), illetve a „látható” nyelvi eszközökre is (a szöveg tagolása, a tipográfiai kiemelés, az illusztrációk; helyesírás, az írásjelek szerepe stb. (192–193), s az ugyancsak fontos egyéb stíluseszközökre (a montázs, a kollázs, a vendégszövegek beillesztése, a vizuális költészet eszközei stb., stb.), ami azért is örömdetes, mert az ún. hagyományos megoldások mellett teljes joggal tarthatunk igényt az attól eltérő, imént említett művészi megoldásokra is. Ezek rendszerszerű tárgyalása tekintettel van a különösségekre, a szokatlan

jelenségekre is, amelyek nemegyszer valóban modern szövegszerkesztésnek tűnnek. Ezért bizonyára nagyon tanulságos lenne, ha a múlt század végi, e század eleji műalkotások „érthetetlenek, hibásnak vélt” szöveg megoldásaira is kiterjesztenék az általuk kidolgozott szövegelemzési módszertani fogásokat.

Rendkívül tanulságos az alaposan és részletesen tárgyalt, a versekben feltárt inter- és hipertextuális kapcsolatok kérdése. A táblázatok világos és megbízható képet adnak a legjellemzőbb kapcsolatokról (az Ady Endre, Arany János, Babits Mihály stb. verselemzésekben, 196–209). Az ezekből levont következtetések megokoltak, tanulságosak, és esetleges további elemzésekhez is jó fogódzókat nyújtanak.

Összefoglalásképpen megállapíthatjuk, hogy a szerzőpáros munkája előremutató és egyben jól hasznosítható ismereteket nyújt a kutatóknak is, de az oktatás minden szintjén-fokán működő tanároknak, illetve az érdeklődő, igényes szélesebb olvasóközönség számára is, amennyiben alapos és sokoldalú megismerési szándék vezeti őket a tárgyalt kutatási területen.

† NYIRKOS ISTVÁN